

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

A VÉGVÁRI RENDSZER KIÉPÜLÉSE A GYŐRI FŐKAPITÁNYSÁG TERÜLETÉN

Mivel a török hódítás nem állt meg a Kanizsa–Szigetvár–Pécs–Kalocsa–Szeged vonalon, hanem egyetlen hatalmas lendülettel elérte a Győr–Esztergom–Eger–Szolnok vonalat, az ország jelentős területe megszállás alá került.¹ A végvárrendszer a határszélről átkerült az ország belsejébe. Ezzel olyan földrajzi helyek váltak védelmi pontokká, melyek eddig legfeljebb csak a nyugat vagy a kelet felőli betörések ellen funkcionáltak.²

Az új végvári vonal megszületésekor az erődítési tudomány elvei a következők voltak: a stratégiaiilag fontos pontokra különösen nagy gondot kellett fordítani, s lehetőség szerint minden talpalatnyi helyet biztosítani egy-egy erősséggel. Az olyan épületeket pedig, ahová az ellenség befészkelhette magát, meg kellett semmisíteni.³ A teljességgel használhatatlan várak lerombolásáról több esetben is intézkedett az országgyűlés (1535, 1543, 1546, 1548). Hogy mely várak semmisítendőek meg, annak összeírását a vármegegyre bízták.⁴

A végvárak legfontosabb feladata – természetesen földrajzi elhelyezkedésüktől függően – az osztrák örökös tartományokba, Bécsbe és a bányavárosokba vezető útvonalak védelme volt.⁵ Növelte a várrendszer jelentőségét az is, hogy az ellenség addig nem haladhatott tovább, amíg a hátában ellenséges várak voltak. Ezek ugyanis elvághatták annak visszavonulását, megakadályozhatták utánpótlását. A több kisebb-nagyobb vár elfoglalásához pedig idő kellett, ami késleltette az előnyomulás gyorsaságát s ezzel növelte a védelem lehetőségeit.⁶ Schwendy Lázár tábornok megfogalmazása szerint a határszélekről azért kellett gondoskodni „nehogy az ellenség német földre tegye a lábát...”.⁷ A török haderő feltartóztatásán kívül központi szerepet töltött be a végvár, mint az adott védelmi terület közigazgatási központja. Menedékhelyül szolgált a környező népességnek, s akadályozta – több-kevesebb sikerrel – a végvárvonal mögötti hódolttatást.⁸ A Zenggtől Szatmárig húzódó végvári vonal kb. 1000-1200 kilométer hosszban szelte ketté az országot,

s az Adriai-tenger partvidékéről indulva a keleti határokig húzódtott.

Szekfü Gyula mintegy 140-re becsülte váraink számát. E számítást figyelembe véve megállapítható, hogy minden kb. 7-8 kilométeres szakaszra jutott egy-egy vár.⁹

Végvári rendszerünk szélességében és mélységében egyaránt tagolódott. Gerő László első-, másod- és harmadrendű várakat különböztet meg. Elsőrendűnek Győr, Komárom, Eger várait, másodrendűnek Tata, Pápa, Veszprém, Gyula erősségeit, míg harmadrendűeknek Légradót, Keresztúrt, Komárt, Csányt, Pölöskét, Vázsonyt, Csákányt, Somoskőt, Szolnokot, Kállót stb. sorolta.¹⁰ Marosi Endre váraink első és második vonaláról tesz említést, s a két vonalon belül még jelentőség szerint is differenciál. Az első vonal jelentősebb várainak tartja Kanizsát, Palotát, Tatát, Győrt, Érsekújvárat és Egert, míg a kisebbeknek Veszprémet, Véglest, Csábrágot és Szarvaskót. A második vonal jelentősebb váraihoz Pápát, Kassát, Kállót, Szatmárt, a kisebbekhez pedig Murakeresztést, Légradót, Sárvárt, Trencsént, Surányt, Bakabányát, Szendrőt, Munkácsot, Tokajt, Sárospatakot és Kisvárdát.¹¹

A vonal mélységéről, az egyes várak harcértékéről még a nagyobb erősségek megítélésében és hovatartozásában sincs egységes, elfogadott állásfoglalás. A végvári vonal ugyanis nem volt állandó, változatlan, merev határ. Amint egy erősség elveszett, újabbak és újabbak léptek a helyére. Ezzel a fajta mozgással pedig kis várak, akár komoly főerősségekké is válhattak. A legjobb példa erre Kanizsa esete, amely Szigetvár eleste után, mint az örökös tartományokba vezető útvonal egyik utolsó állomása stratégiaiul kulcspozícióba került.¹²

Már a török betelepítése után nem sokkal felmerült az az elképzelés, hogy a védelmi terület ésszerű elosztása a megfelelő helyre koncentrálhatná az erőket és az egyes területeknek létre jönne a megfelelő központi vezetése, s valamennyi végvár annak ellenőrzése alá kerülhetne. Az 1547-es nagyszombati országgyűlés indítványozta először főkapitány (supremus capitaneus) kinevezését a Dunántúlra Szigetvár,

Kanizsa vagy Pápa székhellyel. A király elfogadta a javaslatot, s Pápa központtal létre is jött a Dunántúli Főkapitányság (20. tc.). A végvárak – mind a királyiak, mind a magánosok – a főkapitányság felügyelete alá kerültek.¹³

Nádasdy Tamás nádor 1555-ben a terület várait a következő felosztásban sorolta fel. Várak (castra): Győr, Tata, Palota, Csesznek, Szentmárton, Ugod, Pápa, Kesző, Deberente, Devecser, Somlyó, Szentgrót, Zalavár, Keszi, Tátika, Szigliget, Csobánc, Sümeg, Tihany, Vázsony, Komár és Berzencze. Kastélyok, kisebb várak (castella): Szentgyörgy, Marót, Kéthely, Mére, Csákány, Korotna, Sulyok, Szenyér, Mesztegnyő, Bajom, Lak, Kapos, Sziget, Szentjakab. Kisebb erődítések (fortalitiumok): Asszonyfalva, Sitke, Bér, Egervár, Kéménd, Peleske, Kanizsa, Csorgó, Murai, Szombat, Rum, Hidvég, Kapu, Vasvár.¹⁴ A török növekvő aktivitása és az osztrák örökös tartományok fokozott fenyegetettsége miatt szükségessé vált a védelmi terület további felosztása. Olyan főkapitányságokra volt szükség, amelyek esetlen gyorsabb csapatösszevonásokra voltak képesek, ahol az apróbb várak egy fontosabb főerősség, egy nagyobb központ körül csoportosulnának. Így került bevezetésre a magyarországi váraknál is a horvát-szlavón végeken jól bevált rendszer, a generalatusok, a főkapitányságok intézménye. Az 1556. évi országgyűlés elrendelte, hogy az ország 7 végvári területre osztassék. A főkapitány a körzeten belül az összes várak és helyőrségek főparancsnoka volt. A főkapitányok alatt megfelelő erejű csapat állott és szükség esetén a nemesi felkelést is igénybe vehették. A legfelsőbb bíraskodás joga is őket illette meg.¹⁵

1541-ben, Buda elfoglalásakor a török útjába eső várak többsége valamely nevezetesebb család magánbirtokához tartozott, s a királyi várak száma elenyésző volt.¹⁶ Palotát a Podmaniczkyak, Devecsert Choron András, Pápát, Szigligetet, Csesznet a Török család tartotta kezében. De magánosok birtokában találjuk szinte az összes Balaton melléki várat: Csobáncot, Rezit,

Tátikát, Keszthelyt, s a Balaton-tól északra lévő Vázsonyt is. Nem beszélve az olyan kisebb kastélyokról mint pl. Essegvár, Ugod, Döbrönte stb. Mivel ezek a várak a közvetlen török támadások irányába estek, a földesúri jövedelmek jelentékeny részét a várak fenntartására, katonák fogadására kellett fordítani.¹⁷ A várak kiépítése, fenntartása óriási összegeket igényelt, hiszen az ország belsejében lévő magánvárak többsége teljességgel használatatlannak bizonyult a török támadásaival szemben.¹⁸ Csak kevés földesúr volt képes arra, hogy magánvárat saját jövedelmeiből építse ki, s mellette még jelentős katonaságot is a zsoldjában tartson. Choron András 50 ezer forintot költött Devecser várra építésére, a veszprémi püspökség váraira és bandériumok fenntartására. De nem maradt el tőle Török Ferenc sem, aki Pápa erősítésével és jelentős haderő fegyverben tartásával segítette a védelmet.¹⁹ A közvetlen védelmi övezetben lévő magánföldesúri erősségek nem tudtak megélni. Sorsuk természetesen az elsovadás, vagy török kézre kerülés lett. A magánbirtoklás csak úgy volt tovább biztosítható, ha a földesúr egyben tiszt is volt valamelyik várban.²⁰

Hatalmas, kiterjedt birtoktestekkel rendelkezett az egyház is. Jelentős várak – Győr, Veszprém, Sümeg, Tihany, Györszentmárton – voltak egyházi kezelésben, s tartoztak a veszprémi és a győri püspökségek területéhez. Akárcsak a magánbirtokosoknak, a püspökségeknek is elviselhetetlen terheket jelentett váraik fenntartása. A püspöki, káptalani javadalmakból nem futotta sem katonaságot, sem pénzadózatra. Keszthely Márton veszprémi püspök nagy pénzügyi hiányában a székesegyház kincseit volt kénytelen eladogatni és zálogba vetni.²¹ Az 1543-as országgyűlésen hangzott el először az a panasz, hogy a végvárak tulajdonosai nincsenek abban a helyzetben, hogy váraikat megerősíthessék. A rendek a VII. tc.-ben a várvonal kiépítését egyenesen a királyra hárították. Felszólították uralkodójukat, hogy ne csak a királyi várakat, hanem a magánkezelésben lévőket is oltalmazza.²²

A rendek az 1547-es XVI. tc.-ben szintén megfogalmazták követeléseiket. A várak fenntartására és őrzésére Ő császári fennségek, valamint a birodalom pénzbeli és katonasági segítségét kell igénybe venni, „... mert, hogy a magyarországi segély egymagában nem elegendő...”²³ Megismétlik még a rendek ugyanezen kívánásait az

1550-es és 1555-ös országgyűléseken is. Ezzel megkezdődött a várak többségének országos erősséggé alakulása. Kezdték elterjedni az a gyakorlat, hogy az őrség jelentősebb részét a király fizette. Így történt ez Vázsony, Devecser, Ugod, Essegvár, Szigliget, Csobánc, Rezi, Tátika stb. esetében. A király ezen kívül még egyéb kiadásokhoz is hozzájárult. A püspököket felmentették a katonaság kiállításának és fenntartásának költségei alól. Az addig egyházi kezelésben lévő várakban ezután már udvarhú katonák találhatók, akik ezáltal az egyházi javak legnagyobb részét ellenőrzésük alatt tartották. Kötelesek voltak azok jövedelméből várjavításról, zsoldosok tartásáról gondoskodni. Az egyház a legtöbb esetben csak névleges birtokos maradt.²⁴ Nem bírták a fenntartást sem a Török, sem a Choron családok. Pápa, Csesznek, Devecser csakhamar királyi vár lett. 1559-ben, Podmaniczky Rafael halála után pedig Palotára is királyi őrség került.²⁵

A rendek azzal, hogy a fenntartás költségeinek tetemes részét áthárították a királyra, mintegy megvetették a későbbi rendi sérelmek alapjait is. Azzal, hogy a király gondoskodott a várvédelemről, így az azzal összefüggő minden jog is az uralkodóra szállt át. A király a várkapitányok kinevezésének jogát is magának tartotta fenn, s ez lehetővé tette számára azt, hogy háttérbe szoríthassa a magyar elemeket a katonai és politikai vezetésben egyaránt.

A végvári rendszer fenntartásának költségei

A velencei követ szerint a sikeres védekezéshez 1555-ben 493472 magyar forintra lett volna szükség.²⁶

Más becslések szerint az 1560-as évekre évi 900 ezer forintra, majd az 1570-es 80-as évekre egymillió, másfél, sőt kétmillióra tehetők a szükségletek.²⁷

A szükségleteket fedező bevételek számbavételénél sajnos teljes egészében csak becslésekre hagyatkozhatunk.²⁸ Szekfű Gyula az alábbiak szerint állította össze a bevételeket, s állapította meg az ország jövedelmeit: az országgyűlések által megszavazott hadi adó, vagy dica összege a portaszámok állandó ingadozásai miatt²⁹ 40 ezer és 120 ezer forint között mozgott, a bányászat és a pénzverés jövedelmei 180-200 ezer forint körülire voltak tehetőek, a harmincadvámokból kb. ugyanennyi volt a bevétel, 10 ezer

forintot tehettek ki a városok által fizetett taxák, illetve censusok. A legnagyobb jövedelmi forrással a pozsonyi kamara rendelkezett, bár ez az összeg 80 és 190 ezer forint között hullámzott. Ezekből az adatokból a végső következtetést levonva megállapítható, hogy Magyarország rendi és királyi eredetű jövedelmei kb. 580-600 ezer forintra rúghattak.³⁰ Szántó Imre kissé óvatosabban fogalmaz, amikor a kincstár teljes bevételeit évenként 400-600 ezer forintra teszi.³¹ Ezt az óvatosságot látszik alátámasztani az az adat, miszerint 1591-ben a császár összes jövedelmei mindössze 399 646 forintra rúgtak volna.³² Az ország szükségletei és tényleges bevételei között lévő hatalmas különbséget mellett nem mehetünk el szó nélkül. Hiszen a rendes és rendkívüli jövedelmek összege nem fedezte és nem is fedezhette a szükségleteket. Amíg a bevételi források az egész XVI. század folyamán változatlanok maradtak, addig a kiadások összege, mint látható volt, egyre emelkedett. Ez a folyamat pedig rohamosan vezetett az államháztartás szétzilálása felé. Az államadóságok az 1570-es években már 10 millió forint körül mozogtak.³³

„... A végházak más országoknak és tartományoknak is védő bástyái s Ausztriát s Németországot is ezek védelmezik. E szerencsésebb országoknak kéne a végházakról gondoskodni.” – írta 1590-ben Ernő főherceg.³⁴

Az osztrák tartományok a Dunától délre fekvő területeken lévő végvárak védelmére az 1550-es években kb. 300 ezer forintot költöttek. Egyes vélemények szerint pedig az 1590-es évekre a segélyek összege már az 1 millió forintot is elérte, illetve meghaladta volna.³⁵ Az 1 millió forint túlzott becslésnek tűnik, hiszen a védővonalnak csak egy rövidebb szakaszáról volt szó, aminek az ellátására ennek a pénznek elegendőnek kellett volna lennie. Erről pedig szó sem volt, hiszen ismeretes Kanizsa esete, ahonnan a katonák kénytelenek voltak kivonulni a régóta esedékes zsold elmaradása miatt.³⁶ 1591-ben a magyar katonai szükségletek – egyes vélemények szerint – 1,3 millió forintot tettek ki.³⁷ Hogy a Dunától délre eső területekre Ausztria kb. 1 millió forintot költött volna, aligha lehet.

Az 1578-ban megkötött brucki egyezmény értelmében Felső-Ausztria segélyt adott Kanizsa vidékének, míg Alsó-Ausztria Győrt, Pápát, Devecsert, Varsányt, Tihanyt, Csesz-

neket, Tatát és Komáromot látta el. Az alsó-ausztriai rendek vállalták a várak tatarozását és őrségének fizetését.³⁸ Az osztrák örökös tartományok mint látható csakis azokra a végvárakra áldoztak, amelyek az Ausztria felé vezető út mentén találhatók. „A szomszéd azért oltja az égő házat, hogy a magáé ne gyuladjon meg.” – írta nagyon találóan Szegő Pál.³⁹ A magyar várak kiépítésére a német birodalmi gyűlés is utalt ki segílyt. A német rendek 1547-től kezdve 5 éven át évi 100 ezer forintot szavaztak meg.⁴⁰ Miksát 1566 után, 1576-ig a Német Birodalom nem segítette pénzzel. Rudolf uralkodása alatt ugyan a megszavazott évi segítség 750 ezer forintot tett ki, azonban ennek csak csekély része folyt be, s még kevesebb került a végvárakba.⁴¹ De hiába voltak a külföldi országok segítői, az ország gazdasági gondjait csak enyhíteni tudták, megoldani nem. A védelem szükségletei még így is jóval meghaladták a bevételeket. A vonal várainak fenntartásánál elsősorban az egyes vártartományok jövedelmei jöhetnek számításba. Ezek fedezték az építkezések, a zsold, az ellátás nagy részét. A jövedelmek különböző forrásokból származtak: a várföldek terméséből, hegyvamból, bortizedből, malmok bevételeiből, a majorságok állatállományából, a jobbágyok pénzbeli és természetbeli szolgáltatásaiból.⁴² A váruradalmakból származó jövedelmek alapvetően két félek voltak. Egyrészt természetbeli és más fogyasztási cikkből, másrészt a készpénzből vagy a termények eladásából származtak.⁴³ A végvárak ellátásának fontos bázisát jelentette a tized is. Az 1569. évi XXVII. tc. értelmében a király, illetve a kamara bérbe vehette a főpapoktól a végvárak közelében lévő birtokok dézsmáit. Tehát a püspöki és a káptalani jövedelmek tetemes részét kivonták az egyháziak kezeléséből.⁴⁴ Így kerülhetett aztán sor pl. arra, hogy a veszprémi püspökség és a káptalan birtokait Veszprém, Palota és Tihany várainak fenntartására rendelte a király. Tihany várának kapitányai ettől kezdve a bencések egykori birtokai fölött is rendelkeztek. Acsády Ignác a magyarországi végvárak saját birtokaikból befolyt jövedelmét évi 50 ezer forintra becsülte.⁴⁵ Szekfű Gyula szerint 50-80 ezer forintnál a vártartományok jövedelmét nem tették ki többet.⁴⁶

Ahhoz, hogy az egész várvonal jövedelmét meg tudjuk határozni, az egyes várak bevételeit kellene ismernünk. Az ehhez szükséges helytörténeti adatfeltárások nem állnak

rendelkezésre. Tehát csak a jövedelmeket befolyásoló tényezőket vehetjük számba. A várak fenntartása, ellátásának biztosítása a vár környéki helységek birtoklásától függött. Mind a magyarok, mind a törökök a falvak birtoklásáért küzdöttek, így aztán azok hovatarozása, lakóinak száma állandóan változott. Egy-egy kastély vagy huszárvár elveszése akár száz falu adóját is elvonta a másik féltől.⁴⁷ A török várak közelsége, az ellenség állandó jelenléte sokszor illuzórikussá tette az amúgy sem biztos, minden évben változó bevételeket. A cél a magyar várkapitányok számára világos volt: a váruradalom, a várbirtok bővítése, minél több hódoltsági falu kényszerítése az adózásra. Kiterjedt a kapitányok figyelme arra is, hogy van-e környéken olyan birtok, ami a koronára szállt vissza, mert azt a várhoz csatolhatták. Céljuk elérése érdekében még az erőszak-tól sem riadtak vissza, s a várkapitányok néha egymás váruradalmára is rátörték. Pl. Magyar Bálint fonyódi kapitány Palotától Ordát és Szálláslakot ragadta el. „Hatalmasul” bírta Lullát, Ságvárt, Csegét. 25 somogyi falut foglalt el, melyek eredetileg tihanyi birtokok voltak.⁴⁸

A XVI. századi védelem és harcmodor

1526-tól a magyarságnak szinte kizárólag csak a török ellen kellett hadakoznia, s ez meghatározója lett a haditechnika fejlődésének. Már Zsigmond harcai bebizonyították, hogy a külföldi és hazai páncélos lovasság, mely a nyugati harcmodort képviselte, teljesen hatástalan maradt a török ellen. A magyar hadi tudománynak a támadó fél harcmodorához kellett alkalmazkodnia.⁴⁹ A török harcmodor hasonló volt a régi magyar hadakozáshoz, a könnyűlovasságra, illetve könnyűgyalogságra épített. Olyan egységeket kellett tehát létrehozni, amelynek jellemzője a gyorsaság, a mozgékonyaság és a helyzetváltoztató képesség.⁵⁰ A huszárságra azért is kulcsfeladat hárult, mivel egy végvár hatósugara a várban tartózkodó lovassággal beszámulható területet foglalta magában.⁵² Az adóztatásokhoz, a várbirtokok jövedelmeinek behajtásához, a portyázásokhoz, cselvetésekhez a lovasság szolgáltatta az erőt. A török harcmodor állandó jellemzője volt a lesvetés vagy leshányás. A XVI. század első felében még napirenden voltak a magyarok verezései. A helyzet a XVI. század má-

sodik felében változott meg. A magyar lovasság cselre csellel válaszolt, s erre az időre a lesvetés és a leshányás módját már a legkisebb végvárunk őrsége is pompásan értette és rendszeresen űzte.⁵³ 1579-ben Musztafa budai pasa így panaszkodott a magyar vitézekre: „Várak alá szálguldanak, csatáznak, utakat állanak, lesöket hánynak, emberöket fognak, barmokat hajtnak, mikoron módját ismerik . . .”. S mivel a várak sorsa a falakon kívül, a „mezőben” dőlt el, olyan erősségekre volt szükség, ahol elegendő lovas lehetett fegyverben tartani. Érthető, hogy egyre inkább megnövekedett a huszárvárak jelentősége. „Amelyik megszállott várnak nem volt annyi ereje, hogy a mezőn szállhasson szembe az ellenséggel, az már veszőfélben volt.”⁵⁴ Szántó Imre számításai szerint a török által el nem foglalt területek védelmére kb. 12-14 ezer végvári katonára volt szükség.⁵⁵ Egy 1557-ből származó jelentés is arról számolt be, hogy a végek oltalmára a királynak 12 ezer embert (8 ezer lovas és 4 ezer gyalogost) kellene tartania.⁵⁶ 1577-ben az egész ország összes végvidékein hivatalosan 18.242 főnyi őrség állomásozott. A tényleges védelmi erő azonban csak az 1557. évi előirányzott létszám (12 ezer) körül mozgott.⁵⁷ Rendelkezünk adatokkal a Duna és a Balaton közötti Főkapitányság várainak őrségéről is. Ebbe az összegzésbe csak a rendes zsoldosok tartoztak bele. A fizetetlen szabad hajdúk nem számítottak ide. Az 1577. évi jelentés szerint az örhadak eloszlása a következő volt: a főkapitány vezényelte alá tartozott 100 huszár, 100 gyaloghajdú, 50 német lovas. Győr: 700 német gyalogos, 400 huszár, 300 gyaloghajdú, 20 harci kocsi. Pápa: 300 huszár, 350 gyaloghajdú. Palota: 200 huszár, 100 német lovas. Veszprém: 200 huszár, 300 gyaloghajdú. Tata: 70 huszár, 100 gyaloghajdú, 50 német lovasított lövész. Szentmárton: 50 huszár, 100 gyaloghajdú. Csesznek: 18 huszár, 50 gyaloghajdú. Vázsony: 18 huszár. Keszthely: 20 gyaloghajdú. Szigliget: 10 gyaloghajdú.⁵⁸

„Várak nélkül a török védvonal nem paralizálható.”⁵⁹

1556 fontos időpont végvárrendszerünk kiépítésének és a török elleni védelem megszervezésének kérdéskörében. Ebben az évben alakult meg ugyanis Königsberg Ehrenreich elnöklése alatt a Bécsben székelő Udvari Haditanács, mely pénzügyileg az Udvari Kamara alá tartozott.⁶⁰

A Haditanácsnak volt köszönhető az idegen – zömükben itáliai és német származású építészek, hadmérnökök Magyarországra hívása. Fontos közülük megemlíteni Sallustio Peruzzi, Carlo Theti, Francesco de Marchi, Pietro Ferabosco, Ottavio Baldigara, Paolo de Mirandola itáliai, Daniel Späkle és Benedikt Kölbel német mesterek nevét.⁶¹ Az Udvari Haditanács hiányosságait Nagy László az alábbiakban összegezte. Mivel a védelem irányítása Bécsből történt – több száz kilométerre a veszélyeztetett területektől – a Haditanács tagjai nem ismerhették a védelmi harc sajátos körülményeit, s elképzeléseik, terveik így csak részben valósulhattak meg.⁶²

Vádak érték még többek között a Haditanácsot a magyar elemek háttérbe szorítása és a zsoldosok túlzott alkalmazása miatt is.⁶³ Eltekintve azonban mindezen hiányosságoktól megállapítható, hogy a Haditanács létrejötte után rendszeressé, szervezetté váltak az építkezések.⁶⁴ Az 1556-tól 1568-ig terjedő időszakot a Haditanács ó-olasz rendszerű építkezéseinek lehet tekinteni. Ekkor kapott hivatalos szervezést, adminisztrációt az építkezés. Építési felügyelőkről és főfelügyelőkről vannak adatok, s bizonyos címfokozat, illetve ranglétra is megfigyelhető.⁶⁵

A védelmet úgy kellett átalakítani, hogy ostrom esetén a védők sikeresen tudjanak szembeállni a támadókkal. A természetes akadályok mellett a vár védelmének szilárd-ságát mindenekelőtt a tüzérségnek kellett biztosítani.⁶⁶ A várharok során tehát az ágyúknak egyre nagyobb szerep jutott. Meg kellett akadályozni, hogy az ostromlók elérhessék a falakat, hogy kikerüljenek az ágyúk lőtávólából. Hiszen a falakat mászó ellenséget már nem lehetett ágyúval löni. A várak védő-öveit úgy kellett tehát módosítani, hogy minél több ágyút be tudjanak fogadni, s ezáltal a védelem aktívabbá válhasson.⁶⁷

A régi védművek átalakítására két megoldás kínálkozott. Vagy átfórmálják és megerősítik a már meglévő védműveket, vagy teljesen újat építenek a bástyarendszer szabályainak megfelelően. Az amúgy is nagyon költséges építkezéseknél az első lehetőség lényegesen olcsóbb, gyorsabb és gazdaságosabb megoldásnak tűnt.⁶⁸ Először háromszög vagy négyszög alakú bástyákat helyeztek el a sarkokon, s ezekkel már lehetőség nyílt a várfalak oldalazására, a kötőgátakat rohamozó ellenség tűz alatt tartására.⁶⁹ Általánosan azonban az ötszögű bástyaforma terjedt

el.⁷⁰ Falaik vastagabbak voltak mint a várfal többi részei, hiszen az ostrom egyenesen a bástyák ellen irányult. Tetejük sík volt, belsejükben pedig legtöbbször ágyúkamrákat, kazamatarendszert alakítottak ki.⁷¹ 1556–1568 között teljes, új építést 2, teljes kiegészítést 4, részleges korszerűsítést 11, kisebb javítást 5 várban végeztek.⁷²

Az ó-olasz építkezési módot az 1560-as évek végétől egyre inkább kezdte felváltani az olaszbástyás vár legfejlettebb típusa a füles bástyás rendszer. Az építészeknek, hadmérnököknek további három fő feladatot kellett megoldaniuk: a tüzérség, az aknatámadás és a rohamozás kifejlesztett eszközeivel szemben megfelelő, tökéletes védelmet kellett találniuk. Ez a hármas cél vezérelte valamennyi újításukat.⁷³ Hogy az erődítmény a támadó tüzérség számára kevésbé mutassa magát célpontként, a várfalakat tovább alacsonyították, az előttük lévő árkokat pedig erőteljesebben szélesítették, mélyítették. Az árkokból ki-termelt földből hatalmas töltést (contrascarpat) készítettek az árok külső partján, amelynek az ellenlejtője olyan magas volt, hogy szinte eltakarta vele a várat.⁷⁴ Az aknatámadások elhárítására a falak alatt aknafelnyelő folyosókat, kazamatakat építettek, ellenaknákat használtak. A rohamok ellen – a talajlehetőségektől függően – szabályos vagy szabálytalan sokszögre tervezték a vár alaprajzát. A sokszög minden sarkára egy-egy kiugró bástyát építettek, melynek homlokzatai majdnem olyan hosszúak voltak, mint a védelmükre bízott kötőgátaké. Minden előrefutó bástyaszárny (orehion, orillon) oltalma alatt egy-egy visszahúzott torkot építettek, ahonnan az ágyúk az árok egész szélességét, sőt a szomszéd bástya arcvonalt is löni tudták. A fülek sarkain felállított ütegekkel is oldalazó tűz alatt lehetett tartani a kötőgátakat.⁷⁵ Az új-olasz rendszer sajátossága, hogy csak a síkföldeken épített váraknál lehetett alkalmazni, s a hegyi várakat lehetetlen volt e módszer szerint átépíteni.⁷⁶ 1568–1593 között teljes, új építést 7, teljes kiegészítést 5, részleges korszerűsítést 4, kisebb javítást 9 várban végeztek el.⁷⁷

A várak építésének két módja volt ismeretes a XVI. században. A nem magyar módra épített várakban a költségesebb, lassabb és állandóbb kövel történő építkezéssel találkozni. Magyarországon a kőből való építkezésre sem idő, sem pénz nem volt. Csak a legexponáltabb, stratégiailag legfontosabb helyeken

lévő erősségeinket építették át kő és téglafalakkal. Mint pl. Győrt, Kanizsát, Egert. Minél gyorsabban, minél olcsóbban kellett megoldani az építkezéseket úgy, hogy az erősség megfelelő lovasságot is befogadhasson. A nyugati mintájú építkezést egyre inkább háttérbe szorította az u.n. magyar építési mód a „modus Hungaricus”, vagy „Hungarisch Manner”.⁷⁸ Ennek az építési módnak a nagy előnye volt, hogy csak fa és föld kellett hozzá, szemben a kő-építkezéssel, ami még azt a problémát is felvetette, hogy sokszor messziről kellett odaszállítani az építőanyagot. Sűrűn nyert alkalmazást éppen olcsósága és gyors építetősége miatt a latorkert. Ez volt a leggyengébb s éppen ezért a leg-egyszerűbb földerődítési mód. Nem annyira védműként, mint inkább a latrok, kőborlók távoltartására szolgált. Hegyes karókból készült kerítés volt, építésénél vastag törzseket nem használtak. A karókat nem fonták, s nem is tapasztották egymáshoz.⁷⁹ Közepes erősségűnek számított a levert, bélelt vagy töltött palánk. Elkészítési módja a következő volt: a 11–12 méter hosszú boronákat egymástól 2–3 arasznyi távolságra ásták be a földbe úgy, hogy 7,5–8 méter magasan álltak ki. Ezeket aztán sövényfalnak fonták össze. Ezzel a fallal párhuzamosan még egy ugyanilyen sövényfalat készítettek. A két sövényfal boronáit összefonták. Az így elkészített vázba földet hánytak, s azt keményre döngölték. Az így kapott fal belső oldalát földdel is megtámasztották, külsejét besározták, tetejét zsinde-lyel, szalmával fedték. Ezzel az eljárással 5–8 méter széles, erős falat kaptak.⁸⁰ A legerősebb földerődítési mód a rótt palánk volt, melyet leggyakrabban bástyák készítésénél alkalmaztak. Ebben az esetben a vesszőt és a sövényt teljesen mellőzték. Nagy öreg boronákat, gerendákat raktak le egymás mellé, vagy fölé. Ezeket erős fakötésekkel – fa és vasszegekkel – rótták össze. Szintén két párhuzamos falat készítettek, s közüket ugyanúgy, mint az előzőnél, földdel töltötték ki. Sok függött attól, volt-e környéken építésre alkalmas úgynevezett bárdos erdő. Az építkezéshez a legalkalmasabb fának az éger, a tölgy, a fűz, a jegenye bizonyult, mivel ezeknek kevésbé ártott a tűz.⁸¹ A magyar építési módnak nemcsak előnyei, hanem hibái is voltak. A fa hamar rothadt, így folyton javításra, pótlásra szorult. A tűz és a víz állandó veszélyt jelentett. A török hamarosan rájött, hogyan kell eredményesen ostromolni a palánkot. Ha az ágyú-

golyó horzsolva érte a falsíkot, az agyagrég leverődött. Ebben az esetben a gerendákból készült erődítményt fel lehetett gyújtani.⁸² Eleven vita folyik a szakirodalomban arról, vajon lehet-e magyar építési módnak nevezni ezt a rendszert vagy sem? A palánképzés nem kizárólagosan magyar sajátosság ez tény, de alkalmazásának és elterjedésének körülményei azt látszanak bizonyítani, hogy a török elleni harcokban a magyarság sikeresen alkalmazta.

Az erődítmények át és újjáépítése, a munkák szervezése az érintett megyékre hárult. Az ő kötelességük volt a szükséges építőanyag, fuvar, munkaerő előteremtése. Az építést a jobbágyok végezték, nagyrészt robotmunkában.⁸³ Az 1553-ban elfogadott XI. tc. szerint a jobbágnak 40 napot kellett szolgálnia urának, ha munkája földesúri vár javítására fordított. A törvény lehetőséget adott arra is, hogy ahol szükséges volt, a jobbágy többet is szolgáljon.⁸⁴ 1554-ben a rendek 6 napi közmunkát szavaztak meg (VIII. IX. tc.) azzal a kikötéssel, hogy a jobbágyok a Bécsben szokásos díj-szabásban részesüljenek. Egy kétlovas szekér kocsisának egy napra pl. 40 dénár járt.⁸⁵

Szigetvár 1556. évi ostromát követően, az 1557/VI. tc.-ben szavazták meg a rendek a jobbágyok ingyen munkáját a várépítkezésekhez. A törvény kimondta, hogy minden díj nélkül 6 napot tartozik egymás után szolgálni a jobbágy. A népességet a várkapitányok felszólítására az alispánok rendelték ki, természetesen aratási és szüreti munkálatok kivételével. A munkában köteles volt részt venni minden adóporta, illetve a rajta élő jobbágy személyesen. Minden portának egy-egy ígás (4 lovas vagy 6 ökrös) szekeret is ki kellett állítania.⁸⁶ 1559-ben (XVIII. és a XXX. tc.) és 1563-ban (XX. tc.) egyaránt megerősítették a 6 napi ingyenmunkát minden porta után. De az 1563-as XXI. tc. a távolabbi megyék lakóinak lehetővé tette, hogy közmunkáját pénzzel is megválthassa.⁸⁷ Ezt a pénzt nevezték az ingyenmunka latin megfogalmazása után – gratuitus labor – labor pénznek.⁸⁸

A fokozatosan fellendülő építkezéseket és javításokat bizonyítja az is, hogy 1567-től évi 12 napra emelték a jobbágyok kötelező munkáját (XVII–XIX. tc.). A törvény intézkedett a munka részleteiről is, mivel megszabta, hogy melyik terület melyik várhoz tartozik dolgozni. Még a hódoltságban élő jobbágság-

nak is kellett ingyenmunkát végeznie. Szakály Ferenc szerint a Dunántúlon szigorúbban és következetesebben szorították munkára a népességet, mint az Alföldön.⁸⁹

Az ingyenmunkák részletes beosztásáról az 1567–1593 közötti időszakban három alkalommal hoztak törvényt az országgyűléseken (1567/XVII. tc., 1569/XIX. tc., 1578/XXVII. tc.). A Győri Főkapitánysághoz tartozó várak közül mindössze csak Győrrel, Pápárral, Veszprémmel és Palotáról intézkedtek. Győr várának építkezéseire Pozsony, Moson, Győr vármegyék népességét, Veszprémhez Veszprém vármegyét és a töröknek adózó szomszédos alattvalókat, Palotához Fejér vármegyét, míg Pápához 1567-ben Vas és Zala-, 1569-től Sopron vármegye lakosságát rendelték. A Főkapitányság többi váráról az országgyűlés semmiféle végzést sem hozott. 1574-ben meghatározták a közmunka megváltásának az összegét is (1574/VI. tc.). Az ingyenmunka helyett naponként minden kapu után 10 dénárt lehetett fizetni.⁹⁰ Az Udvari Haditanács javaslatára 1574-ben Werth Mihály soproni polgárt a dunántúli Moson, Győr, Sopron, Vas, Veszprém, Somogy vármegyékbe nevezték ki a közmunka ügyek irányítására. Werth Mihály működéséről, annak eredményeiről egyéb adatot sajnos nem találtam.⁹¹

A drinápolyi béke megkötése után került sor a Haditanács által irányított nagyszabású várvizsgálatokra. Megbízható technikusok részletes helyszíni mérései alapján döntött a Haditanács arról, melyik erősségeket kell megjavítani, átépíteni vagy ha kell lebontani, megsemmisíteni.⁹² 1569-ben küldte Magyarországra a Haditanács Giulio Turco itáliai hadmérnököt azzal a feladattal, hogy a dunántúli várakról pontos, katonai-műszaki felméréseket végezzen.⁹³ Turco felmérései nem részletesek, mégis aránylag pontosak, s így e rajzokból bontakozik ki előttünk a várak valóságos értéke. A hadmérnök bemutatja a várak nagyságát, pillanatnyi állapotát, harcászati értéküket egyaránt.⁹⁴ 1577/78-ban az Udvari Haditanács ismételtelen megsemmisítette az erődítményeket és részletes jelentéseket kért a legsürgősebb tennivalókról.⁹⁵ Ezenkívül minden várkerületbe építési biztost neveztek ki. Így került a Duna és a Balaton közti főkapitánysághoz Suess Orbán, mint a terület főfelügyelője és ellenőre.⁹⁶ A felméréseket követően, 1578 októberében megszületett a Haditanács határozata Veszprém, Palota, Vázsony, Szigliget, Keszthely várainak tatarozásáról.⁹⁷

Végváraink a Duna és a Balaton közötti főkapitányság területén

A Duna és a Balaton közötti főkapitányság Győr központtal jött létre. A győri főkapitány kezében összpontosult e védelmi terület központi vezetése, irányítása. A Bécs ellen felvonuló török hadak útvonala szükségképpen erre vezetett. Ezért vált kiemelkedően fontossá e terület fokozott védelme, hiszen Bécsset, s az örökös tartományokat Magyarországon kellett megvédeni.

Problémát jelent a rendszerbe tartozó várak számának a meghatározása. Villányi Szaniszló szerint a Győri Főkapitányság területéhez a XVI. században 11 végvár tartozott. Pápa, Devecser, Csesznek, Vázsony, Tihany, Szigliget, Veszprém, Palota, Tata, Gesztes és Györszentmárton.⁹⁸ Ez a felsorolás meglehetősen hiányosnak tűnik, hiszen Faller Jenő csak Veszprém vármegyében 12 végvárat sorolt fel.⁹⁹ Villányi Szaniszló Szigligeten és Tihanyon kívül nem tesz említést több Balaton melléki várról, úgy mint Keszthelyről, Csobáncról, Reziről, Tátikáról, s nem sorolja ide Sümegyet sem. Ellenben Gesztesről mint magyar végvárról ír, holott az csak igen rövid ideig volt e korban magyar kézen.¹⁰⁰ Nem történik említés olyan kisebb várkastélyokról sem, mint pl. Döbrönte, Somló, Essegvár, Ugod stb. A kisebb őrhelyekről, vigyázó házakról, elővárakról, górékról csak elvéve vannak adatok. Holott ezek a gyengébb és kevésbé kiépített őrházak a mögöttük fekvő nagyobb és korszerűbb várak előzetes védelmében és felderítő hírszolgálatában fontos, kiemelkedő szerepet játszottak. Minden jelentősebb várnak voltak ilyen vigyázó házai, kisebb előőrsei, úgynevezett kiöblözései.¹⁰¹ Győr esetében 8-10 ilyen elővár, őrhelyre található utalás, de számuk feltehetően ennél több lehetett.¹⁰² Közülük sok az idők folyamán elpusztult és feledésbe merült. Amikor tehát felsoroljuk a főkapitányság alá tartozó várakat, a létszámot nem maximálhatjuk. Hiszen az erősségek alá még több, meghatározhatatlan számú kis őrhely is tartozott. A várak számbavételénél még egy nehézségbe ütközünk. Nehéz eldönteni, vajon a védelem második, harmadik vonalában lévő vár az adott időszakban melyik főkapitánysághoz tartozott. Felvetődik Sárvár hovatartozásának a kérdése. A térképek hol a győri, hol pedig a kanizsai területhez tartozónak mutatják. Mint magánföldesúri vár, egész időszakunkban a Nádasdy család birtokában maradt. Mint vég-

vár nem játszott fontos szerepet 1568–1593 között, bár a várat állandó jelleggel erősítették. Ezen megfontolásból nem sorolhatjuk a Győri Főkapitányság fennhatósága alá. Elméletileg Komáromot is a Duna és a Balaton közötti terület végvárai közé lehetne számítani. Komáromnak azonban sajátos helyzete volt, s sem a győri, sem a bányavárosi védelmi területéhez nem tartozott. Mint fontos, stratégiailag elsőrangú erődítmény, önálló főkapitánnyal rendelkezett, s ehhez a várhoz tartoztak a dunai csajkások és naszádosok is.

A rendszerben levő általunk ismert végvárak, melyekről megbízható adatokkal rendelkezünk, a következők: Győr, Györszentmárton, Tata, Csesznek, Pápa, Devecser, Palota, Veszprém, Vázsony, Sümeg, Keszthely, Rezi, Szigliget, Csobánc, Tátika, Tihany.

Győr főerősséggé válása

1541-et követően Győr várának megerősítése és kiépítése egyre szükségesebbé vált, hiszen Győr különösen fontos szerepet töltött be Bécs védelmében, s mintegy annak előváraként funkcionált. Győr elfoglalásával a török olyan stratégiai pont birtokába jutott volna, ahonnan mind nyugat, mind pedig észak felé szinte akadálytalanul folytathatta volna hódításait.

Természetesen a váron már 1541-et megelőzően is végeztek megerősítési munkálatokat. Fels Lénárt várkapitánysága alatt 1537-ben hevenyészett sáncot és palánkot vontak a vár alja köré.¹⁰³ Az erődítést 1542-ben Nádasdy Tamás országos főkapitány és királyi tárnokmester folytatta. Győr árkokkal és palánkokkal való megerősítésére Pozsony, Sopron, Győr, Veszprém és Vas vármegyék jobbágságának munkáját is felhasználták.¹⁰⁴ Az 1547-es országgyűlésen olyan határozatot hoztak, (XXI. tc.) hogy a győri püspökség dézsmáit a vár és a város megerősítésére kell fordítani.¹⁰⁵ 1552-ben Móric szász fejedelem vette át az erődítési munkálatok vezetését. A 400 sáncásó legényen és a jobbágyok köz munkáján kívül – 6 krajcáros napidíj mellett – még 500 lándzsás katona is dolgozott.¹⁰⁶ Pallavicini Sforza örgróf kapitánysága alatt (1554-1561) kezdődött meg Győr olaszbástyás védőövének a kiépítése. Sforza örgróftól, Kroyzer Gábort, Alsó-Ausztria helytartóját, Hoyes Jánost, Dietrich Marcellt 1555-ben mint királyi biztosokat bízták meg Győr megerősítésével, s a munkálatok költségvetésének a kidol-

gozásával.¹⁰⁷ A rendek 1556-ban a győri erődítésekhez köz munkát is megszavaztak (IV. X. tc.). A munkálatok sürgősségét jelzi az is, hogy Ferdinánd engedélyezte a Győr megyei jobbágság munkájának még egy héttel való meghosszabbítását az építkezések körül, s a török közeledésének a hírére még az őrség is dolgozott.¹⁰⁸ 1556 augusztusára öt bástya épült fel, s ezzel a város ha ideiglenesen is, de védhető állapotba került. Természetesen a Pietro Ferabosco tervei szerint épült vár magán viselte a török veszély miatti gyors munkák hiányosságait. A bástyaöv fából és földből épült, s kifalazva csak a bástyák szárnyai voltak.¹⁰⁹ Szükségszerűvé vált tehát 1556 után az ideiglenes fabástyák és palánkok helyett a téglából épült bástyaerődök kiépítése. 1564-ig Francesco Benigno mint építkezési főfelügyelő irányította a munkálatokat. Dolgoztak még az építkezéseken Paolo de Mirandola, Specie Casa, Francesco de Spazio itáliai mesterek is. Munkájukról az 1561-es vizsgálati beszámolókból hiteles képet kaphatunk. A királyi biztosok, akik a jelentést készítették, Salm Egon gróf az új várkapitány, Tanhauser György haditanácsos és Pietro Ferabosco királyi építőmester voltak. Jelentésük szerint az eddigi munkálatokkal meg voltak elégedve, s helyben hagyták Benigno költségvetését is, aki a végösszeget 140 ezer forintban állapította meg.¹¹⁰ A királyi biztosok jelentéséből tudjuk azt is, hogy Bernardo Gabelli építőmester Győrszigeten téglágot kemencét létesített, ahol egy hónap alatt 2,4 millió téglát készítettek.¹¹¹

Az állandó pénziánnyal küszködő kincstár 1561-ben Erdődy Péter horvát bántól 4 ezer forintot, 1562-ben Dobó István bari főispántól 2 ezer forintot vett fel kölcsönként Győr újjáépítésére.¹¹²

Francesco Benigno javaslatára az eredeti Ferabosco tervhez képest két módosítást eszközöltek. Benigno célszerűnek vélte a Császár – és Középbástya, illetve a Kastély – és a Magyar-bástyák közötti aránylag hosszú falszakasz védelmére két újabb bástya felépítését. Így került beiktatásra az Új-bástya és a Sforza-félbástya. Már ő ajánlotta a bástyák fülekkel való ellátását, amiket később meg is valósítottak.¹¹³

A munkálatokat 1564-1568 között Pietro Ferabosco, mint építészeti felügyelő vezette.¹¹⁴

Az építkezések menetét nagyban visszavetette az 1566 szeptemberi nagy tűzvész, mely a legnagyobb

pusztítást a nyugati és a déli bástyákkal határolt városrészekben tette. Az újjáépítési munkákat Thomas von Eiseler a bécsi vár felügyelőjének irányítása mellett Bernardo Magno és Suess Orbán végezték. Az utcák terveit a bástyák vonalához igazították, hogy a vár bármelyik pontjáról gyorsan el lehessen érni azokat. A kapuk folytatásaként egyes utcákat építettek, hogy a kapukat támadó ágyúgolyók ne a házakat találják el. A három várkapu előtt riadótereket, a piactéren pedig a fővárta gyülekező helyét alakították ki.¹¹⁵ 1567-ben Miksa Győrt elsőrangú birodalmi erődde nyilvánította, s elrendelte az egész város bástyaövvé való megerősítését.¹¹⁶ Kimondottan a győri vár és környékének a hadászati megerősítésére, az építkezések további folytatására az uralkodó 1568-ban 17 ezer forint összegű támogatást kért a felső-ausztriai rendektől.¹¹⁷ E mellett a kincstár természetesen továbbra is vett fel kisebb-nagyobb összegeket magánosoktól. Győri építkezésekre 1570-ben pl. Vsaly Péter, az esztergomi érsekség kormányzója 500 forintot kölcsönzött.¹¹⁸ A munkálatok méreteinek, intenzitásának az illusztrálására álljon itt egy 1572-ből származó jelentés: „A vár falai, árcai és sáncai csinálása végett a föld egészen feldúlott, ekkor sok régiség összetörve elhurcoltatott, vagy újra a falakba rakatott.”¹¹⁹ 1570-1575 között elkészültek a bástyák falazásával. A bástyákat az új-olasz rendszer szerint fülekkel látták el. Ezeket csupán a Duna- és a Kastély-bástyák keleti oldalán mellőzték.¹²⁰ A munkálatokat szuperintendensi minőségben Bernardo Magno és Suess Orbán közösen irányította. Találkozni még laynoi Donato Grazioli, Anthon Molladt kőműves mesterek és Domenico Temporal (demporál), téglavető mester nevével is. Megfordult Győr építkezéseinél mint a munkálatok ellenőre Franz Pappendorf, a Haditanács tagja is, s az ő javaslatára került 1575-ben Cristoph Minall építőmester néhány meghatározott teendő elvégzésére Győrbe.¹²¹ Ezekben az években Győr az ország legjobb, leghatalmasabb és legkorszerűbb várává épült ki. A falak átlagos magassága elérte a 7-8 métert, s a fülek lehetővé tették a kötőgátak, s a szomszédos bástyák oldalazását. Növelte a védelem erejét, hogy a Duna és a Rába folyók vizét széles és mély árkokkal a vár keleti és déli oldalai felé vezették, s ezzel a várat mind a négy oldala felől vizesárokkkal zárták el a támadók elől.

1. ábra Győr vára 1566-ban (Nicolo Aginelli rézmetszete.)

Az előzetes felderítésben játszottak fontos szerepet a vár körüli kimagasló pontokon lévő elővárak. Andrásvár, Tarisznyavár, Világosvár, Lesvár, Szarkavár, Bagóvár, Mérges, Rábatonana, melyek dél felé vonuló félkörben védték a főerősséget.¹²²

Az 1577. évi haditanácsi ülésen Győrt befejezettek nyilvánították, de kijelölték a még hátralevő feladatokat is. A Haditanács által meghatározott feladatok a következők voltak: az árkokat mélyíteni kellett, contrascarpát létesíteni, s a bástyák és a kötőgátak továbbra is folytonos karbantartást igényeltek. E munkálatokra a Haditanács 52 ezer forintot bocsájtott Suess Orbán rendelkezésére.¹²³ Bernardo Magno Kanizsára helyezése után 1578-ban a Haditanács gróf Salm Miklós Ferenc építészeti hadbiztost rendelt Suess mellé.¹²⁴ Egészen Suess 1591-ben bekövetkezett haláláig a munkálatokat a külső védműveken folytatták. Mivel azonban ezek a munkák nagyon idő és munkaerő igényesek voltak, a sáncmunkák csak lassan haladtak.

Mivel az 1580-as években egyre szaporodtak a török portyák, foko-

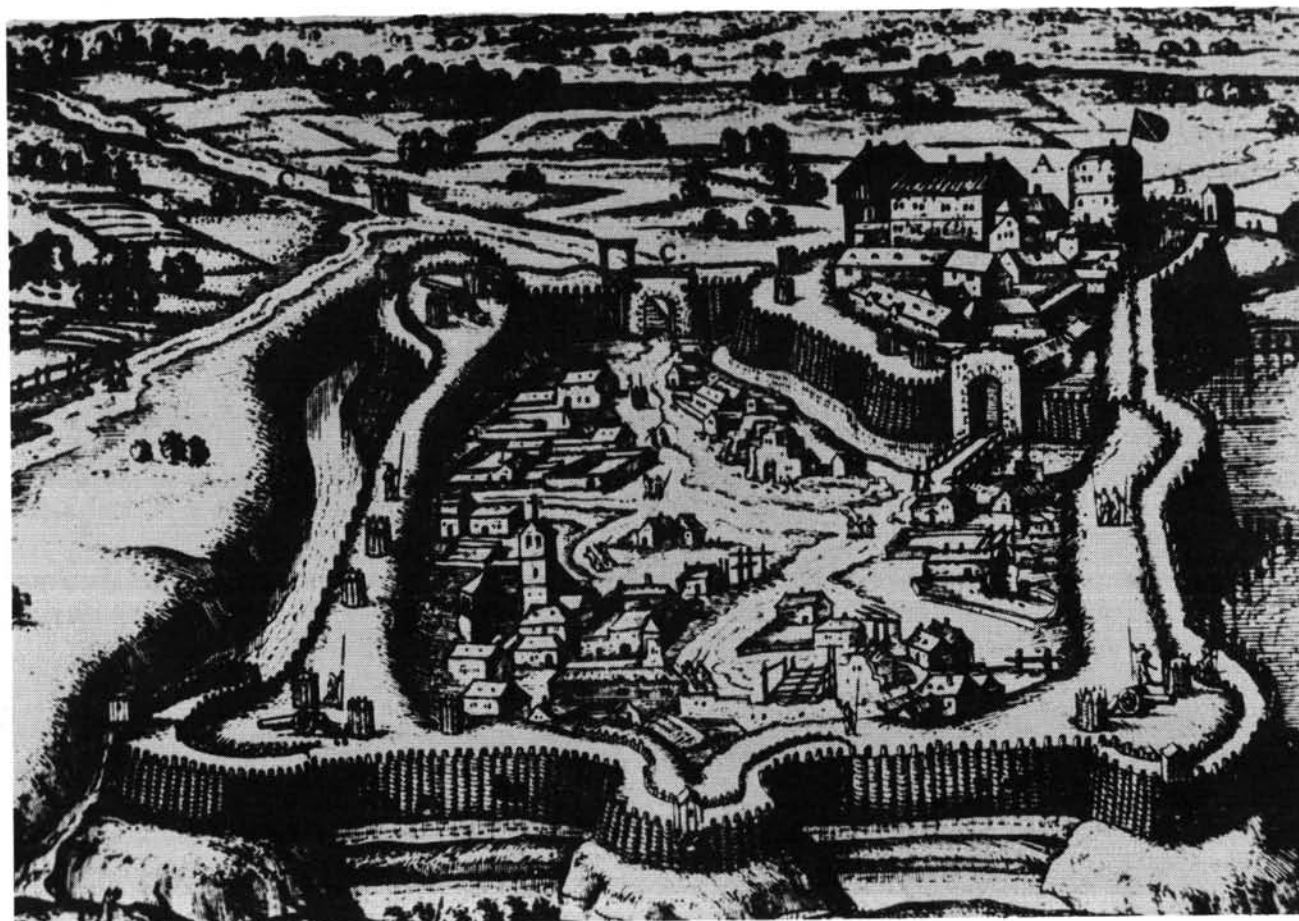
zatosan előtérbe került a Győr felé vezető utak védelme. Ezért 1588-ban Gregoróczy Vince, a várkapitány helyettese az abdai híd mellé örksételet, Börcsön a templom mellé pedig gömbölyű őrtornyot építtetett.¹²⁵

1589-ben irányították Győrbe a nagy hírű, Egerben is tevékenykedő építész, Christoforo della Stellát.¹²⁶ A 15 éves háború kitörése az építkezéseket lezárta, s mivel Győr 1594-ben török kézre került, a folytatás a következő, a XVII. századra maradt.

Pápa várának a kiépítése

A várat és a várost a hevenyészett építkezések időszakában a Török család megbízásából Martonfalvay Imre erősítette. Erőfeszítései nyomán a várat három, a hozzá kapcsolódó várost öt föld-fa építésű rondellával erősítették meg, belül földtöltéssel, kívül vizesárokkkal.¹²⁷ 1553-ban Francesco Benigno járt Pápan, hogy a szükséges munkálatokat felmérje. A király 1556-ban 20 q löport, 12 q ónt, egy taracot, 500-500 db talicskát, ásót, kapát, csákányt, földhányó lapátot és 100 gyalogos fogadására való pénzt küldött Páparra.¹²⁸

A kedvező terepviszonyokat kihasználva Pápat erős palánkvárrá, bástyáit ó-olasz rendszerben építették ki. 1560-66 között Pietro Ferabosco ellenőrzése mellett Thury György és Bernardo Magno vezették a munkálatokat. A drinápolyi béke évében Sallustio Peruzzi, Giorgio Guidoni, majd Bernardo Magno és Giulio Turco tekintették meg a várat, s tettek többféle javaslatot is az akkorra már korszerűtlenné vált ó-olasz bástyás vár új-olasz bástyás erőddé való átépítésére.¹²⁹ E nagyszabású tervek azonban csak részben valósulhattak meg, mivel Győr korszerűsítése minden megmozdítható pénztartalékot felemészített. Világosan látni, hogy a Duna és a Balaton közötti Főkapitányság várainak az erősítések kizárólag az osztrák érdekek játszották a vezető szerepet, s minden erőfeszítést Bécs védelmében hoztak. Bizonyítja ezt az is, hogy addig, amíg Győrt szinte hiánytalanul ellátták pénzzel, – 52 ezer forintot kapott – addig a többi végvárnak összesen csak 15 ezer forintot juttattak.¹³⁰ Az Udvari Haditanács ugyan 1577-ben javasolta, hogy Pápa főerősség legyen, de mindössze csak 1000-2000 forintra becsülték az ide irányítandó pénzösszeget. Ennyiből pedig a várat főerősséggé kiépíteni aligha lehet-

2. ábra Pápai vár. (Huffnagel metszete, 1600 körül.)

tett volna. Szegényesnek mondhatók a pápai vár készletei is. Az előbb említett 1577-es esztendőben pl. 14 ágyú, 185 szakállas puská, 6 orgona és 45 q lőpor alkotta a vár felszerelését.¹³¹

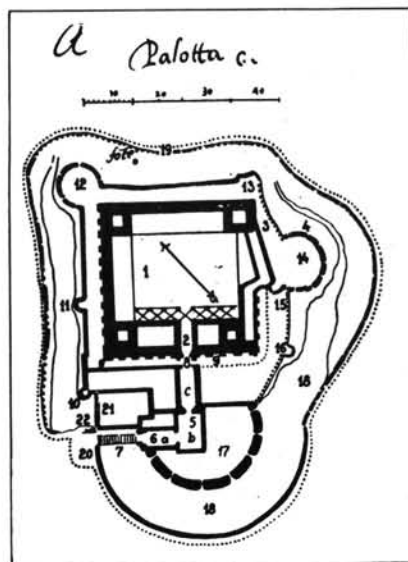
A pápai vár átépítésére a végső tervet Ahasverus Rotenburg német építész készítette el, s tervei szerint az előbbieknél egy jóval szerényebb erőd építését kezdték meg. Az aktuális feladatokat is ennek megfelelően jelölték ki. A kerítések kijavíttatása, az árkok kitisztítása, mellvédek készítése volt az előirányzott, a győri építkezésekhez képest elenyészően csekély feladat.¹³² A munkálatokat 1583-ig Bernardo Magno irányította, majd 1583-1586 között az építés vezetését Rotenburg és munkatársai, Dicoman Vince és Steiner Simon vették át. Az építkezéseket többször személyesen ellenőrizte Suess Orbán, a főkapitányság főfelügyelője. Az ő közreműködésükkel Pápát fonott palánkokkal megerősített földsáncokból álló öt földbástyával erősített sáncrendszerrel vették körül.¹³³

Palota

Palota a Bakony lábánál, a hegység és a Sárrét nádasainak találkozásában épült, szabályos alaprajzú síkföldi vár volt. A Bakony ekkor még irdatlan erdei és a Sárrét mocsarai ugyan kedvezően hatottak a védelemre, de Palota várának síkföldi jellegén – nem védte egyik oldalát sem semmi természetes képződmény, sziklafal vagy folyótorkolat – ez alapvetően nem tudott változtatni.¹³⁴ A várnak különös jelentőségét az adta, hogy eleste esetén az Észak-Dunántúlon, Pápán és Győrön kívül komolyabb védelemre képes vár nem maradt volna. Palota elvesztése esetén azonban Pápa sorsa is megpecsételődne, s ebben az esetben a török az egész Dunántúlt ellenőrzése alá vonhatta volna.¹³⁵

A vár megerősítését annak tulajdonosai, a Podmaniczky fivérek kezdték. A várfalakat kétszeresére vastagították, s öt méterenként a falat még külső támpillérekkel is megerősítették. A bejárat védelmére

ágyúrondelet, ágyúteraszt és felvonóhidat építettek. A várat kb. 20 méter széles vizesárokkal is körülvették. A falakon kívül újabb védműveket, erős gerendaszerkezetű földsáncokat emeltek.¹³⁶ A Podmaniczkyak az építkezések anyagi fedezetére különböző folyamodványokkal fordultak az uralkodóhoz. 1547-ben Ferdinánd le is mondott a palotai birtokairól befolyó rovásadórról, s azt átengedte a vár tulajdo-

3. ábra Palota várának alaprajza. (Giulio Turco rajza, 1572.)

nosainak, hogy azokat a vár erősítésére fordítsák. 1548-ban pedig megengedte Podmaniczky Ráfaelnek, hogy az általuk elfoglalt veszprémi püspöki és káptalani birtokok jövedelmeinek a felét egy évre Palota erősítésére felhasználhatja. 1550-ben engedélyezték a birtokosnak azt is, hogy 200 tutajt a Vágon vámmentesen Esztergom alá szállítson, de az így megmaradó 80 forintot is Palotára kellett költeni.¹³⁷

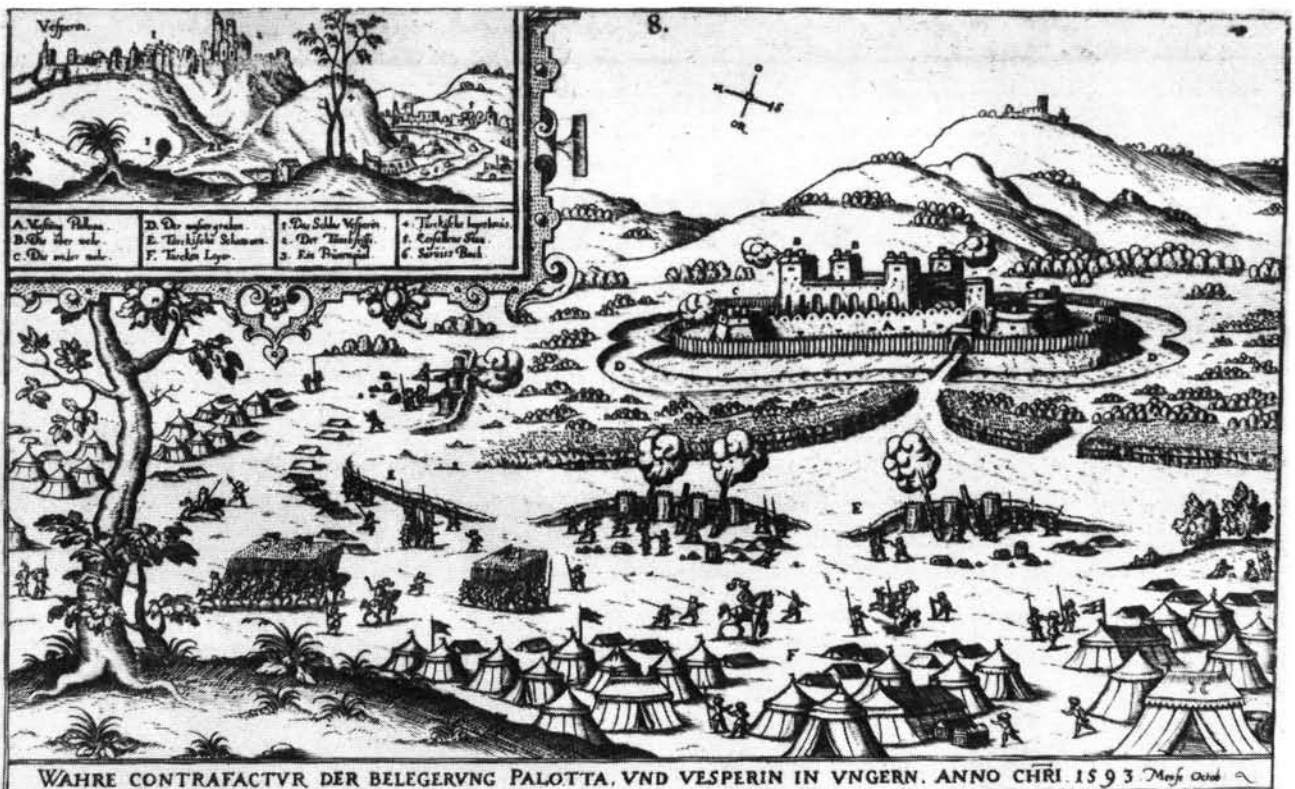
1558-ban került Palotára Thury György. Legfontosabb teendői közé tartozott a vár bástyáinak a kijavítása, új vizesárkok ásása, a régiek kitisztítása, új várakok ásása, a régiek kitisztítása, a vizesárkok mélyítése, kellő muníció beszerzése.¹³⁸ Thury 1565-ben pontos jelentést küldött a vár katasztrofális állapotáról, a védművek állagának folyamatos romlásáról, s kérte, küldjenek megfelelő összeget a vár tataroztatására. Pénz helyett azonban, valószínűleg időhúzási szándékkal csak a vár megvizsgálását rendelték el.¹³⁹ Thury György, ez a kiváló katona, hogy a várat és annak őrségét minden szükségességgel ellássa, még a hódoltság falvakban is beszedte az adót. Palota várának adóztak egészen Dunaszentgyörgyig, Gerjenig, Faddig a Tolna megyei falvak.¹⁴⁰

4. ábra Palota várának ostroma 1593-ban. (J. Siebmacher metszete.)

1572-ben készítette el Giulio Turco hadmérnök a vár részletes alaprajzát. A várat négyzet alakú, erős külső falakkal épült, négy sarkán belül négy egyforma erős magas toronnyal védett várként ábrázolta, melyet rondellás védőövvel vettek körül. A bejáratot egy hosszú kapuszoros, előtte derékszögben megtört helyzetben lévő kaputorony, s egy nagy méretű rondella védte. A vár ÉNY-i és K-i oldalán a kapuvédő rondellával egyidős nagyméretű rondellák láthatók. Az egész erődítményt egy mélyen leásott, sűrűn elhelyezett, hegyesvégű gerendákból álló palánk és a külső peremén erőteljes földsánccal megerősített széles vizesárkok vette körül.¹⁴¹ Turconak az 1566-os és 1568-as ostrom után készült helyszínrajza a vár több falát, tornyát romosnak, néhol ledőltnek mutatja. A vár állapotának részleges helyreállítása Pálffy Tamás várkapitány nevéhez fűződik, aki 1573 őszétől 1581 augusztusában bekövetkezett haláláig látta el a vár kapitányi tisztét. Az erődítési munkákat Suess Orbán építészeti felügyelő vezetésével és személyes ellenőrzése mellett idegen mesterek végezték. 1572-1574 között itt tartózkodott Wolf Jobst győri építési írnok, 1574-ben pedig Giuseppe Civital végzett Palotán erődítési munkálatokat.¹⁴² A vár tatarozását jó részt Pálffy saját költségén végeztette, s Palota építkezéseire 7111 forintot költött.¹⁴³ A palotai várhoz

rendelte a király az elpusztult veszprémi dominikánus kolostorhoz tartozó birtokjövödelmeket is, illetve ezek egy részét. A kapitány saját erőforrásai 1574-től kezdhetek elapadni, mivel többször sürgette a kamarától a vár megerősítésére szánt összegek kifizetését. A kért pénz azonban nem érkezett meg Palotára. 1576-ban megegyezés jött létre Pálffy és a kamara között, melynek értelmében ha a kamara kifizeti Pálffynak még a lévai fizetéséből fennálló 2300 forintnyi tartozását, valamint a katonáinak a maga jövedelméből kifizetett 2579 forint léhenpénzt, akkor ebből az összegből a kapitány ezer forintot beépített a palotai várba. Pálffy azonban hiába kezdte meg az építkezéseket, a hátralékot nem kapta meg.¹⁴⁴

A várkapitány az erődítési munkálatokhoz természetesen a környék munkaerőjét is igénybe vette. Az 1578-as urbárium szerint az inotaiak pl. ács és kőművesmunkát végeztek és homokot fuvaroztak. A csőriak 10 kocsi meszet szállítottak a várhoz.¹⁴⁵ 1580-ban, egy súlyos tűzvész alkalmával a vár faépítményeinek jelentős része leégett. A kamara Palota újjáépítésére 500 forintot(!) és kevés épületanyagot utalt ki. A többi kiadást Pálffynak a sajátjából kellett fedeznie.¹⁴⁶ Éppen ezért a következő évtől Pálffy nagyfokú gazdálkodást kezdett meg a váruralalomban. A várhoz tartozó birtokok – 46 falu – összjövödelme

pénzre átszámítva 1581-ben 4362 forintra rúgott.

1584-1588 között a vár kapitánya Thengeldi Bornemissza János, híres törökverő vitéz volt. A központi pénzbeli juttatások elmaradása miatt tovább folytatta a már 1581-ben megkezdett erőteljes gazdálkodást, ami a bevételek további emelkedését hozta.¹⁴⁷ A vár építésére 1588 után sajnos már alig futotta, s így történetelt meg, hogy Palota könnyű zsákmányként került 1593-ban Szinán pasa támadó hadainak a birtokába.

Tata

Tata huszárvara mind a Buda, mind a Bécs felé tartó felvonuló seregek útjába esett. Feladata, Komárom és Győr előváraként a Budáról Bécsbe vezető ősi kereskedelmi-hadi út védelme és a komáromi rév biztosítása volt.¹⁴⁸ Földrajzi helyzeténél fogva fontos láncszemét alkotta a dunántúli végvárrendszernek, de fekvése miatt számottevő erősséggé előlépni nem tudott. Így inkább fedező, biztosító szerepet töltött be. Vagyis a kisebb török csapatok visszaverése, nagyobb seregek késleltetése volt a vár közvetlen funkciója.¹⁴⁹

1526-ot követően Bakonyay Mátyás várkapitány palánk, föld és sövényfallal erősítette meg a várost, mely a török 1543-as nagy előnyomulásának már nem is tudott ellenállni. A törökök a várral együtt a várost is felgyújtották és kirabolták.¹⁵⁰ A várat 1543 után nagyjából rendbehozták ugyan, de nagyobb és komolyabb építkezésekre nem került sor, csupán a vár ÉNy-i oldalán építettek 1552–1557 között egy fonottsövényű rondellát.¹⁵¹

A vár 1557-es török kézre kerülésekor bizonyosodott be igazán, milyen nagy szerepe is volt Tatának mint huszárvárnak, s hogy nélküle mennyire foghíjas a védelmi rendszer. Csak kilenc éves török megszállás után 1566-ban sikerült visszafoglalnia a várat Thury Györgynek és Salm Miklós győri főkapitánynak. Még ekkor-sebtében helyreállították, s egy évvel később már Bartholomeus de Ponte építész végzett itt kisebb munkákat. A palánkok kijavításán kívül megkezdte a rondella átépítését is.¹⁵²

1568 augusztusában Tatára is várvizsgáló bizottság érkezett. A bizottság tagjai Salm Miklós gróf, Puchaim Henrik, Teuffel Kristóf, Franz Pappendorf, Thomas von Eisele és Suess Orbán voltak. Suess jelentése a következőképpen hang-

zott: „úgy találtuk, hogy a vár még nagy költséggel sem építhető fel erősséggé, mert a helye nem olyan természetű, a helységhez közel, vagy 60-70 ölnyire az ároktól egy 150 ölnyi magas hegy emelkedik, melyen az ellenség tábort üthet, ami a várat veszélyeztetné, a vár a helyszín alkalmatlanságánál fogva nem is nagyobbítható kellően. Mivel azonban tudvalevőleg az ellenség, amikor a várat bírta, innen gyakran rabolt és nagy kárt okozott, naponkénti Komárom és Győr felé és a környékre való portyázásával, elfogta a szőlőben dolgozó jobbágyokat, ami most nem lehetséges, mert a mondott vár felséged birtokában van és Győr városának, Komárom várának jó elővédjeül szolgál, a várat alázatos véleményünk szerint nem kell ily rossz állapotban hagyni, de meg kell erősíteni és ki kell javítani, hogy a helyőrségbeliek tarthassák magukat benne az ellenség ellen.”¹⁵³

Az építkezések első szakasza 1568-1570 között folyt. Ekkor készült el a kapubejárat fahíddal és felvonóhíddal. A rondellát tovább erősítették és új ágyúállással látták el, így tűz alatt tudták tartani a hidat és a kaput ostromlókat. Lebontásra került a déli földbástya és a vár legveszélyeztetettebb pontjára, amelyt a közeli magaslatról ágyúzni lehetett, olasz rendszerű kőbástyát építettek, melyet Ferrando Zamaria de Specie Casaról, a vár kapitányáról neveztek el. Elkészült a Ferrando-bástya és a rondella közötti falszakasz kövel való kiépítése, valamint a vár külső földtöltéseinek a kijavítása is.¹⁵⁴

Turco 1570-es keltezésű alaprajzán ezeket az építkezéseket örökölte meg. Az építkezések útjében a pénz és munkáshiány következtében 1570-1575 között lelassult. 1572-ben készítette el Suess Orbán a vár teljes átépítésének a tervét. Az ő irányítása alatt dolgoztak Tatán 1573-tól Paolo de Roma, 1581-től Donato Grazioli építészek, s közben járt itt Bernardo Magno várépítési főfelügyelő is.¹⁵⁵

1575-1586 között Rosenberg Kristóf György látta el a tatai kapitányi tisztséget. A munkálatok zöme ekkor indulhatott meg, hiszen Suess is megjegyezte, hogy az elvégzett munka „leginkább Római Királyi Felsőged Rosenberg tatai kapitány idejében végeztetett”.¹⁵⁶

Ekkor kezdték el építeni a vár délkeleti oldalán lévő új bástyát, a Rosenberg-bástyát. Hogy az építkezésekhez kellő munkaerő álljon az építők rendelkezésére, a várkapitány még a hódoltsági területek jobbá-

gyait is vármunkára kényszerítette.¹⁵⁷

A kapitány 1575-ben Óbuda, Békásmegyér, Szentendre, Budaörs, Sós-kút, Etyek, Erd lakóit azért bírságotlalta meg, mert azok vonakodtak fát szállítani és meszet égetni Tata építéséhez.¹⁵⁸ Többször panaszkodott is Musztafa budai pasa emiatt Miksának.¹⁵⁹ 1577. ápr. 14-én pl. így írt: „De az tatai kapitány az minemű új bástya csinálást formált mostan, kit ennek előtte való levelemből bővebben megjelentettünk, mivel annyira sanyargattja az hatalmas császár jobbágyait, hogy immár teljességgel és pusztulófélben vannak, te nagyságod is viseljen gondot efféle méltatlan dologra, mert bizony semmi jó nem következik belőle kit immár sokszor megjelentettünk kinek mi okai nem legyünk.”¹⁶⁰

1577-78-ban teljesen elkészült a Rosenberg-bástya. A vár tornyait is visszabontották, nehogy célpontja lehessen az ellenségnek. A Ferrando-bástyát a várható ágyúzás ellen rőzsefonadékkal fedték, beboltozták, s a falakat több helyen kijavították.¹⁶¹ Suess Orbán újabb, 1577. évi jelentésében felsorolta a még hátralévő munkákat. A Kecskébástya felépítését és a rondella átalakítását olasz bástyává, mintegy 15 ezer rajnai forintra becsülte.¹⁶²

1578-1586 között épült fel Tata egyetlen új-olasz típusú bástyájá, a Kecskébástya. Eredetileg hasonlóan készült volna, mint a Rosenbergbástya, de időközben figyelembe vették az itáliai hadmérnökök újabb eredményeit. Az országgyűlés 1580-ban a Kecskébástya építéséhez minden 25 porta után egy szekeret rendelt ki 12 napi ingyenmunkára. 1584-ben a tataiak is közmunkával járultak hozzá az építkezésekhez. A bástya felépítéséhez a legnagyobb segítséget 1586-ban kapták, amikor 53 község szolgálati adóját Tata várának az építésére rendelték.¹⁶³ Még ebben az évben el is készült a Kecskébástya két kazamatával és a kaput védeni tudó ágyúteremmel. Suess is ekkor távozott Tatáról, mivel a Haditanács úgy döntött, hogy a rondellát pénz hiányában nem építik át. Paolo de Roma ugyan még 1592-ig Tatán maradt, de a térképek tanúsága szerint a váron további komolyabb változtatást már nem eszközöltek.¹⁶⁴ Kiseb munkálatok azonban tovább is folyhattak, mivel az 1587-ben a Rudolf által elzálogosított Pákozdi, Sukoró, Gyúró és Sós-kút falvak jobbágyait továbbra is kötelezték arra, hogy a tatai és a palotai várak építésén dolgozzanak.¹⁶⁵

Veszprém

Kecsethy Márton veszprémi püspök pénz hiányában már 1537-ben kérte a királyt, hogy a vár megvédése és fenntartása céljából a Veszprém vármegyei adót ő szedhesse be.¹⁶⁶ 1540. jan. 18-án pedig egy újabb folyamodvánnyal fordult ez esetben Anna királynéhoz, hogy küldjön segílyt a falak javítására. A kamara febr. 4-én keltezett válaszában az esedékes Veszprém vármegyei adót — 400 forintot — rendelte a vár segélyezésére, de ezt is csak három év múlva.¹⁶⁷

A korszerűtlen, szabálytalan alaprajzú, belsőtoronyos várat először hevenyészett palánkkal erősítették, amiben azonban nagy károkat okozott az 1552. évi török és az 1566. évi magyar ostrom egyaránt.¹⁶⁸ Veszprém visszafoglalásával a vár újra királyi kezelésbe került. Miksa ekkori elképzelése Veszprém megerősítéséről a következő volt: a körülötte lévő kisebb várakat leromboltatja, s még Tihany várának a jövedelmeit is Veszprémhez csatoltatja. 1567. febr. 13-án ki is küldték a komisszáriusokat, hogy írják össze a jövedelmeket, de ezt a környező várak kapitányai megakadályozták.¹⁶⁹ Csaby Ákos és László deák királyi biztosok

1568. márc. 5-i jelentésükben összegezték a veszprémi vár jövedelmeit. A jelentés szomorú adatokat tartalmazott. A 118, 1/4 telken élő 4 nemes és 5 jobbágy évi jövedelme 59 forint 17,5 dénár, 667 tojás, 112 kappan és tyúk, 9 hízó, 221 kulcsos kalács és három hízott ökör volt. A borkilenced ezer akóra rúgott. A siralmas helyzetet Miksa úgy próbálta meg enyhíteni, hogy 1567. aug. 17-én 24 falut adott Thury Márton kapitánynak a vár ellátására. Miksa foglalkozott jószágkezelői állás megteremtésével is. Úgy gondolta, jószágkezelőre bizza Veszprém, Tihany és Palota birtokait. A jószágkezelő kötelessége lett volna gondoskodni az ingyenmunkák végzéséről, az adók és más jövedelmek behajtásáról és felhasználásáról. A király úgy tervezte, hogy a várkapitányságot a birtokkezeléstől külön választja, s ezek után két személy gondoskodna arról, ami eddig korlátlanul egy ember, a várkapitány kezében volt. A kamara 1568. dec. 11-i válaszában ellenben azt javasolta, hogy Veszprém, Tihany és Palota várak jövedelmeit lelkiismeretes becslés alapján inkább a kapitányoknak kellene bérbe adni.¹⁷⁰

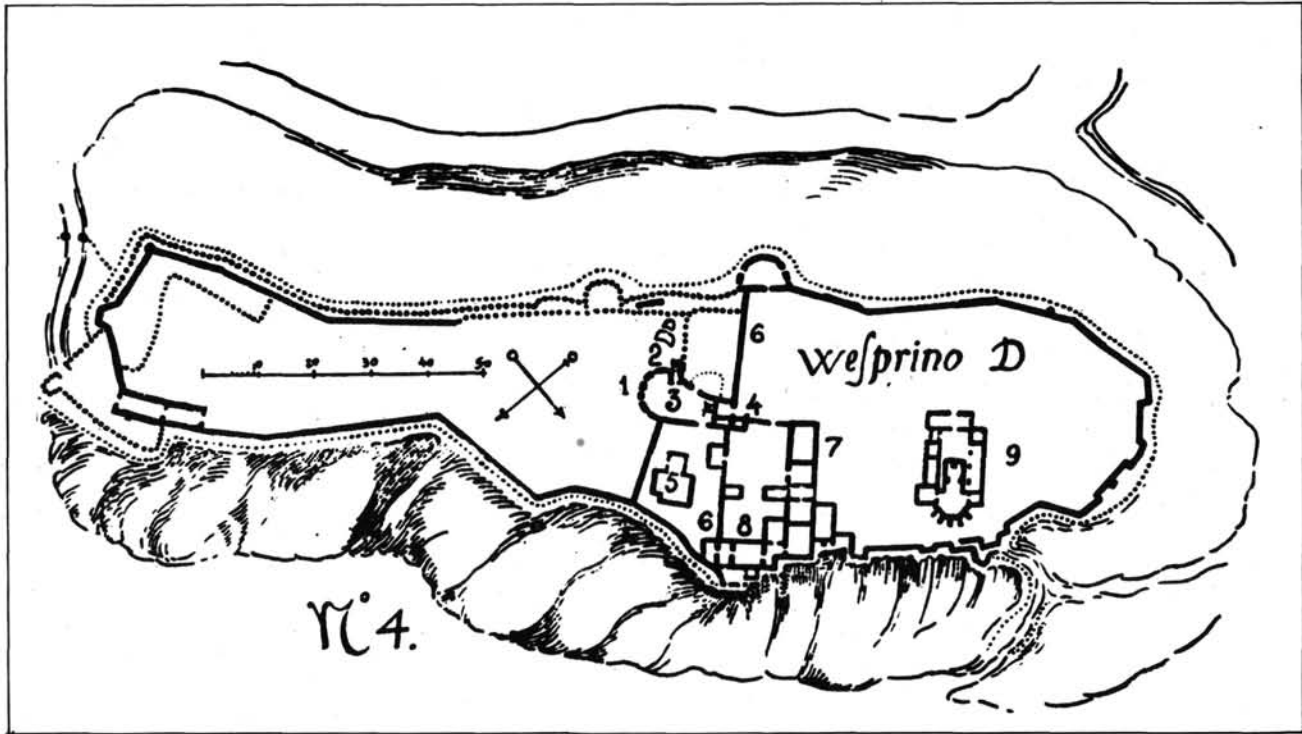
Giulio Turco 1572-ben mérte fel a veszprémi várat. Rajzáról látható, hogy a várba vezető út kettős palánkerősítéssel keresztül vezetett a főkapuhoz, melyet külön őrtorony védett. A kapubejárat védelmére és a

vár nyugati falának pászttázására szolgált a belső vár sarkában lévő, négy lőrésel ellátott kerek bástya.¹⁷¹ Mivel a vár egy 40 méter magas dolomitsziklán épült, korszerű erősítésre alkalmatlannak bizonyult, mint azt már 1570-ben Bernardo Gallo is megállapította. A várat azonban a török közelsége miatt újja kellett alakítani. A cél az 1552. és 1566. évi ostromok alkalmával rombadőlt nyugati várfal helyreállítása, a kis kerek bástya felépítése, a főkapu előtt széles, mély árok létesítése, a déli palánkerősítések további építése volt. A munkálatokat Süss irányítása mellett 1572-ben Giuseppe Civitali, 1579-től Fausto Veranzio vezették.¹⁷² 1577-ben a Haditanács a vár falainak kijavítását szükségesnek találta, s az ide szükséges pénz kifizetését a győri építkezési fizetőmester hatáskörébe utalták.¹⁷³

1575 után került Veszprémbe Zamario Ferrando de Specie Casa várkapitány. Az építkezésekre fordítható összegek az ő parancsnoksága alatt is igen vékonyan csordogáltak. 1582-ben a magyar kamara 223 forint 14 krajcárt utalt ki Ferrandonak, mely összeget a kapitány a vár kijavítására fordított. Az egyre növekvő szükségletek fedezésére Rudolf kénytelen volt a vár fenntartására és zsoldosok fogadására a veszprémi káptalan tulajdonát képező Kárdárt Ferrandonak adni, hogy annak

5. ábra Veszprém vára. (Ismeretlen mester metszete a XVII. századból.)

6. ábra Veszprém várának alaprajza. (Giulio Turco rajza, 1572.)

jövedelméből fedezze az esetleges költségeket. Felsőörsöt pedig, ami szintén káptalani tulajdon volt Isz-kasztgyörgyi Vincze Tamásnak adományozta 1583. máj. 13-án azzal a kikötéssel, hogy az illető a birtok jövedelméből köteles a veszprémi vár fenntartására bizonyos számú katonaságról gondoskodni.¹⁷⁴

Az 1570-es és 80-as évek vár-építő munkáit a török hat sikertelen roham után, két hatalmas faltörő kos bevetésével 1593-ban semmisítette meg.¹⁷⁵

Gyórszentmárton (Pannonhalma)

Pannonhalma, vagy ahogyan a korabeli források említik Szentmárton, Győr előváráként került az ország védelmi rendszerébe. Az ideiglenes jelleggel kiépült kolostorerőd védőműveiről 1572-ben készített alaprajzot Giulio Turco, s örökítette meg a várrá formált, falakkal körülvett bástyatornyokkal tagolt kolostort. Turco felmérési rajza az erődítményt körfallal ábrázolta. A külső védőövet 6 db ötszögű, kis területű külső torony erősítette, előtte árokkal, egy helyen híddal és négyszögletes kaputoronnyal. Ez a külsőtornyos várfal védte a belső várfalövet.¹⁷⁶ 1575-ben a várórség gondatlanságából tűz ütött ki, s a

monostor és a templom leégett. Az erőd helyreállítása, a falak vaskapcsokkal való megerősítése több jelentékeny apátsági birtok elzálogosítását tette szükségessé, sőt a templom értékes készlete is Nyitrára került. Az újjáépítési munkálatokat Suess Orbán irányítása mellett Fejérvölgy István főapátsági kormányzó vezetésével négy győri kőműves és számtalan jobbágyrobot igénybevételel végezték. 1586 után, a benecések Felvidékre menekülését követően, a vár a királyi kapitányok kezén teljesen beépült a végvári hálózatba.¹⁷⁷

„Csesznek vára a töröknek igen utában vala.”

(Wathay Ferenc)

Fehérvár török kézre kerülését követően, Csesznek szerepe egyre fontosabbá vált. Mint fontos földrajzi-stratégiai központ két fontos útvonalat is az ellenőrzése alatt tartott. Egyrészt a Bakonyon át a Gyórszentmártont érintőt, másrészt a Szegedről kiinduló úgynévezett s utat. Éppen ezért a töröknek vagy keletről Mór irányába, vagy nyugatról a Cuha patak völgyén át kellett megkerülnie a várat.¹⁷⁸

A szabálytalan alaprajzú belső-tornyos várhoz, valószínűleg az 1540-1550-es években kezdték hozzáépíteni a külső várfalat, mely félkörben övezte a várat és az alsó várkaput. Turco felméréseiből, melyek ezt az alsó várat is tartalmazzák, hiteles

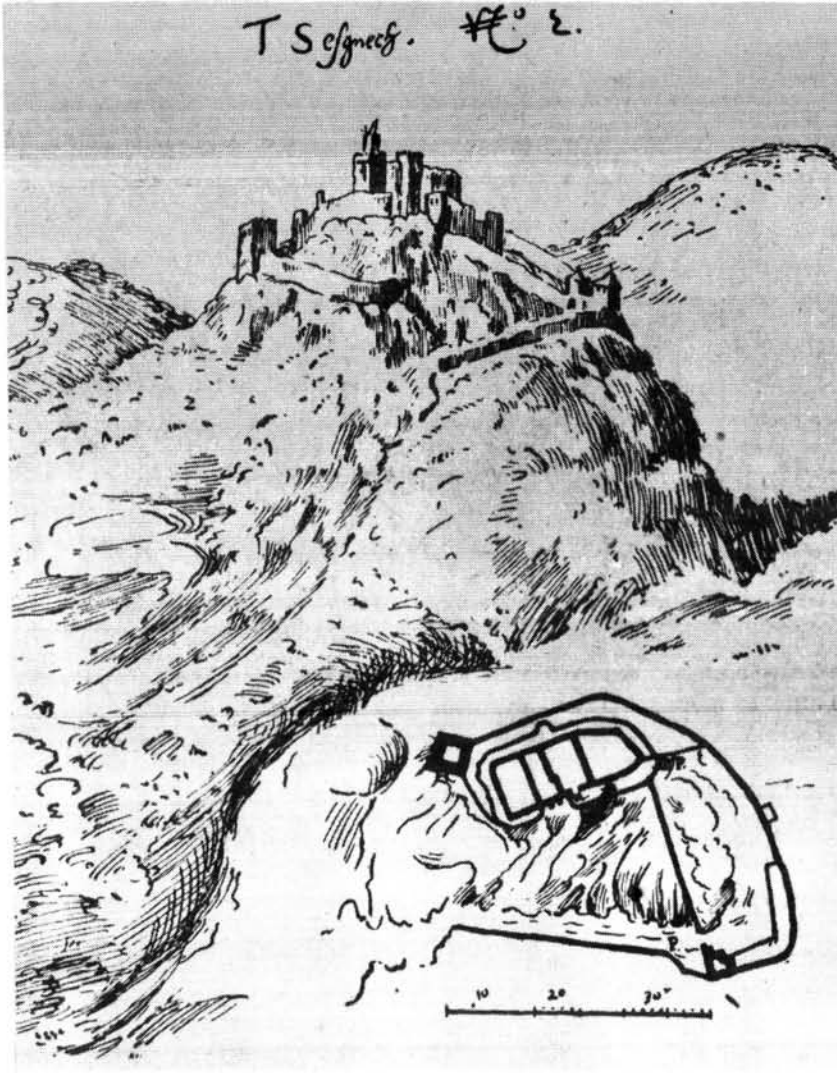
képet kaphatunk a cseszneki erősségről. A sziklás, egyenlőtlen terepen épült Cseszneket olaszbástyás várrá nem lehetett átalakítani, s az 1570 utáni építkezésekre is csak következtetni lehet. Valószínűnek tűnik, hogy az általános erősítésen kívül ekkor fejeződtek be az alsó vár kiépítésének munkálatai. Csesznek uradalmához tartoztak ez időben Csetény, Gyirót, Oszlop, Réde, Ság, Sikátor, Szentlászló, Szentkirály, Szombathely, Vámhegy és Veim falvak, melyek fontos szerepet játszottak a vár fenntartásában.¹⁷⁹

A Balaton-felvidék végvárai

A Balaton északi partján emelkedő középkori hegyi erődök egymagukban nem voltak hadászati értékűek. Nem lehettek egyenértékűek a tüzérség ellen jóval biztosabb védelmet nyújtó sokszögű, fülesbástyás, vizesárok- és sáncrendszerrel ellátott várakkal sem. Felszerelésük gyenge volt és hiányos, őrségük elenyészően kevés. Jelentőségük mégis nagy volt, hiszen a mögöttük fekvő, jobban kiépített és korszerűbb várak előzetes védelmében és a felderítő hírszolgálatban pótolhatatlanok voltak.

Tihany

A vár a Balaton-felvidéki várak között kivételt képez. A hegy fennsíkja ugyanis viszonylag nagyobb katonaság elhelyezését és erőteljes erődrendszer kiépítését tette lehetővé.¹⁸⁰ A monostort mint felleg-

7. ábra Csesznek várának látképe és alaprajza. (Giulio Turco rajza és felmérése, 1572.)

várat széles palánkrendszerrel és bástyákkal erősítették. A külső palánk-öv mintegy 30 hektárnyi területet kerített be.¹⁸¹ A vár ellátásának a segélyezésére 1544-ben a veszprémi káptalan 15 Balaton körüli birtokát – Kisberényt, Alsóörsöt, Felsőörsöt, Lovast, Csopakot, Palóznakot, Arácsot, Füredet, Aszófőt, Nagypécselyt, Kispécselyt, Vászolyt, Szöllőst, Ábrahámot, Kisfaludot – árendába adták Sforza grófnak, Tihany urának. Ugyan ezeket a birtokokat a magyar királyi kamara 10 év elteltével Takaró Mihály várkapitánynak, Tihany új parancsnokának adta bérbe 200 forintért. Az 1557-ből származó kimutatás szerint, mivel e birtokok jórészt szőlőtermő helyek, a jövedelem is főleg borból került ki.¹⁸²

Giulio Turco 1569-ben készítette el rajzát a várról. A bencés monostor

nyugati és déli oldalát földhányással biztosított cölöpsor, majd palánk és árok, míg északról két bástya erősítette és védelmezte.¹⁸³

A tihanyi őrség még a Balaton déli partján fekvő, a hódoltságához tartozó területek falvait is adóztatt. Tihany-nak adóztak Kőröshegy, Zamárdi, Nagyendréd falvai, 1580-ban pedig még a Tolna megyei Fadd is.¹⁸⁴

Tihany jövedelmei 1572-ben 76 egész telek után középpénzben 67 forint 60 dénárt tettek ki, ami azonban az őrség havi fizetésének a negyedrészt sem fedezte. Ezért a kamara a vár közelében lévő jövedelmi forrásokat – kapudót, szomszéd megyék állami bevételeit – engedte át a vár fenntartására.¹⁸⁵

Az 1577 áprilisában megtartott vizsgálat királyi biztosának Mattasics Ferencnek a javaslatára 1578 januárjában döntés született Tihany megerősítéséről.¹⁸⁶ Ebben az 1578-as kamarai javaslatban az is szóba került, hogy Somogy vármegye dikáját kellene Tihany várának fenntartására fordítani.¹⁸⁷

Vázsony

A Séd partján egy enyhén emelkedő domb oldalában álló vár előnytelen fekvése ellenére is – hiszen nem a fennsíkon, hanem éppen a völgyben épült – fontos részét alkotta a Balaton-felvidéki végvárvonálnak. Őrségének feladata a Tihanytól északra eső vidék védelme, a Pápa és a Keszthely felé törő török hadak útjának az elállása volt. Mivel a Fehérvárról a Dalmát tengerpart felé vezető hadi és kereskedelmi útvonal is erre haladt, a várból ezt is ellenőrzés alatt tartották.¹⁸⁸

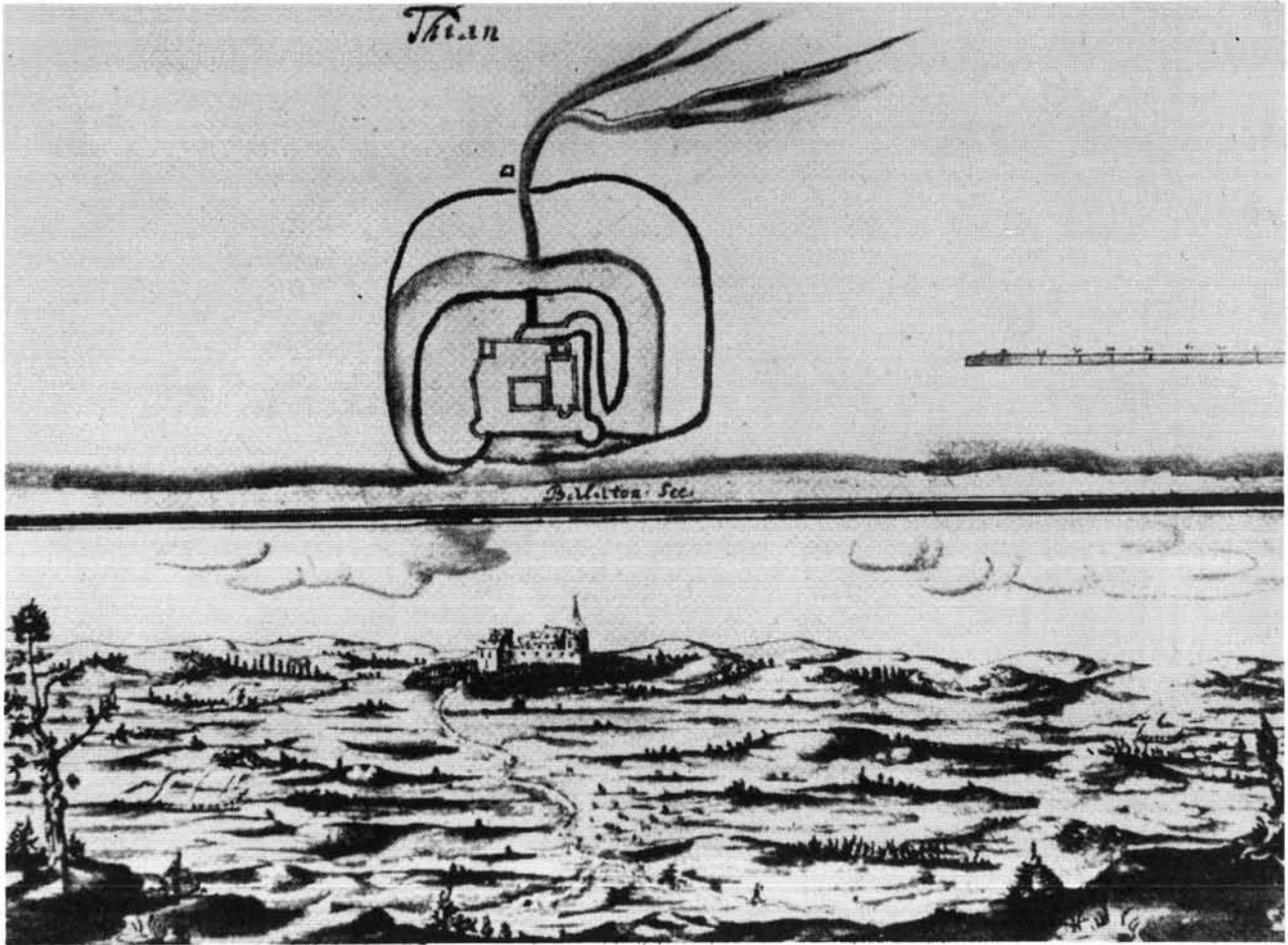
A török közelsége miatt az 1540-es és 1550-es években a vár birtoka mindössze három faluból állott (Vázsony, Adony, Tiszavezesny). Az innen befolyt jövedelmek kevésnek bizonyultak a vár megerősítésére. Ezért 1549-ben a kamara 150 forintot utalt ki Horváth Péternek Vázsony karbantartására. 1554-ben pedig már a király által fizetett őrség tartózkodott a várban.¹⁸⁹ Az 1560-as években még az is szóba került, hogy a várat lebontják, nehogy a török elfoglalja és megerősítse.

Turco 1569-ben készítette el alaprajzát a várról. Magát a várat kisméretű, szabályos négyzet alaprajzú, kettős várakkal körülvett, a sarkokon kerek külső tornyokkal védett erődítményként ábrázolta. Legfontosabb részét, a bejáratot a várakok elé kinyúló, patkó alakú kapuvédőmű erősítette. A 25 méter magas 4 szintes lakótorony a védők utolsó menedékének számított.¹⁹⁰ Hogy a falakat az ágyútűz ellen védhetőbbé tegyék, a várfalakat mindenhol kb. 2 méter magasságú földdel támogatták meg, eléje pedig vesszővel rögzített cölöpsort emeltek. A felmérést követően végezhetők el a kapuvédőmű átalakítását. A földszinti lőrésüket elfalazták, az első emelet magasságáig dörgölt földdel feltöltötték s a korábbi nyílások helyén 4 ágyúlőrést képeztek ki.¹⁹¹

A várfalak vastagítására, magasztására, támpillérek építésére minden bizonnyal a volt pálos kolostor anyagát is felhasználták az építők.

Csobánc

Csobánc 1543 után került a végvárak sorába. A vár ugyan nem képviselt nagy harcértéket, de gyorsan száguldo lovasaival a portyázásokban mégis jelentősnek bizonyult. Veszprémnek 1552-ben történt török kézre kerülését követően az ellenség már közvetlenül Csobáncot fenyegette. 1554 novemberében a várat ostrom alá is vették a törökök. Gyulaffy Lászlónak és Vásonkői Horváth Gáspárnak azonban sikerült visszavernie a különben elég heves ostromot. A tá-

8. ábra Tihany várának alaprajza és látképe 1667-ből. (Karlsruhei könyvtár.)

madás után pár nappal mint Gyulaftty jelentéséből tudjuk, kidőlt a vár külső falának közel a negyed része.¹⁹²

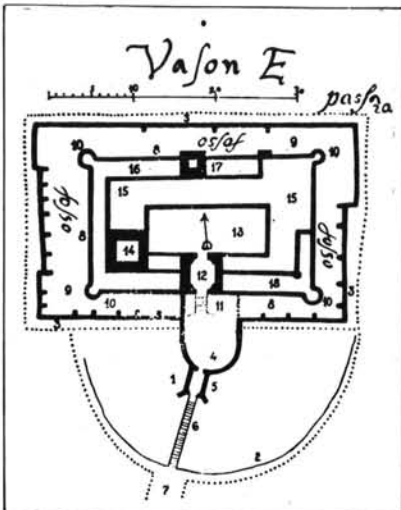
Turco rajza szerint, a meredek bazaltsziklán épült vár nem foglalta el a hegy egészét, hanem annak csak

negyedét, s a fensík sarkában állt. Turco a fensíkon nagy, nyújtott tojás alakú gödröket ábrázolt. Feltehetően ezek a gödrök az ostromgépek távoltartására szolgálhattak.¹⁹³ A nagyjából négyzetes alakú vár északi sarkában állt a hatalmas támpillérekkel megerősített 14x14 méter területű, 3 méter falvastagságú öregtorony, mely az ostromoldal felől védelmezte a várat.¹⁹⁴ A vár kapuját fedett kapusoros erősítette, farkasveremmel és felvonóhiddal ellátva.¹⁹⁵ A felmérési rajz szerint

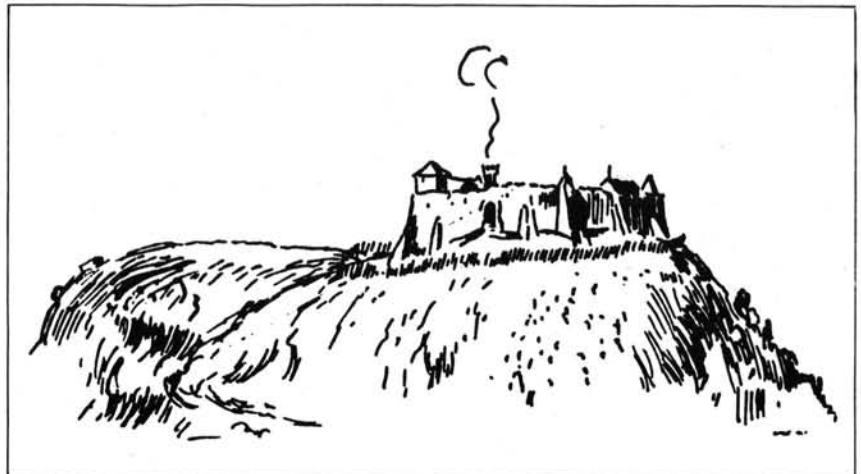
a kőfalakat még egy palánköv is biztosította.

Szigliget

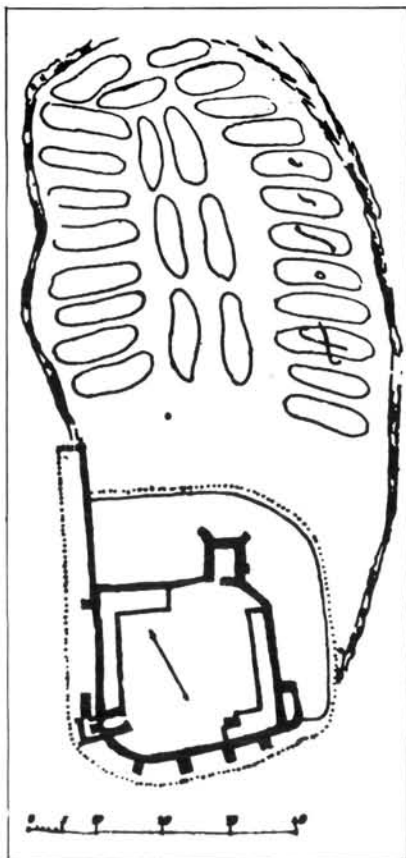
Szigliget vára a Balaton mellett elhaladó fontos útvonalakat, valamint a balatoni átkelőhelyet (Réhely) biztosította.¹⁹⁶ 1531-1546 között a Török család birtokában lévő „nagy puszta várat” először a család hű embere, Martonfalvay Imre erődí-

9. ábra Vázsony várának alaprajza. (Giulio Turco rajza, 1572.)

10. ábra Csobánc várának látképe. (Giulio Turco rajza, 1569.)

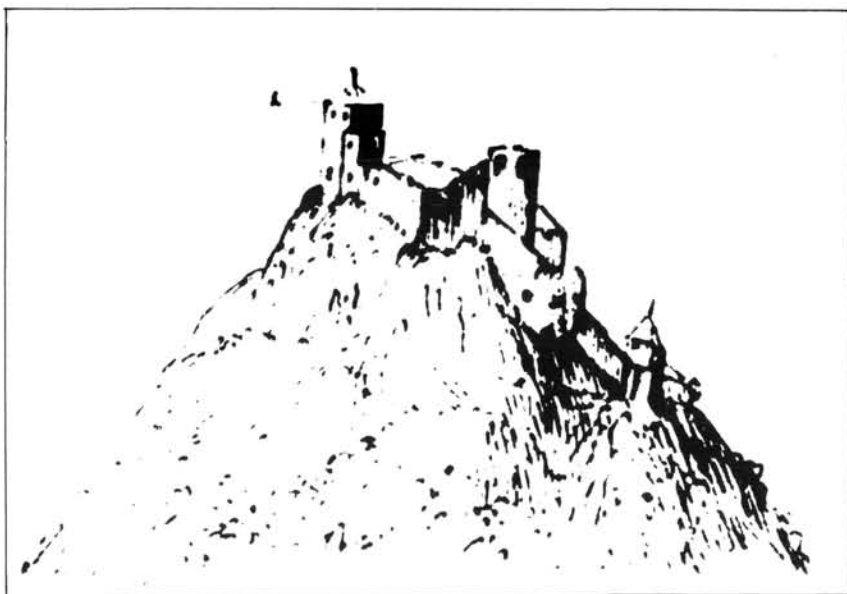

11. ábra Csobánc várának alaprajza. (Giulio Turco rajza, 1569.)

tette meg. Vármunkára kényszerítette a Kál-völgyi falvakat, a Dörgicséket, s a környék még néhány más faluját is.¹⁹⁷

Martonfalvay, aki 1541-ig volt a vár kapitánya, elsősorban a külső vagy alsó várat építtette ki, s ezzel a belső vár védhetőségét is fokozta. A vár 1547 körül került vissza a Lengyel család birtokába. Kapitánya, a kiváló végvári vitéz, Magyar Bálint lett. A tarisznyavár, vagy más néven a „királyné szoknyája” feltehetően az ő naszádosainak az őrhelye volt.¹⁹⁸

A vár alaprajzát Turco 1569-ben készítette el. A felső vár nyújtott téglalap alakú várfalai a hegy meredélyeinek peremét követik. Két négyzet alaprajzú öregtorony és két kisebb torony védelmezte a fellegvárat.¹⁹⁹ Ehhez a fellegvárhoz építette hozzá Martonfalvay Imre a külsőtornyos, rondellás védőövel ellátott alsó várat.²⁰⁰ Magyar Bálint kapitány 1573-ban bekövetkezett halála után a vár állapota egyre romlott. A rossz állapotban lévő szigligeti vár javítására 1580-ban a királyi kamara pénzt utalt ki Lengyel István részére. Ez az összeg azonban csak a legszükségesebb javításokra lehetett elegendő, mivel a

12. ábra Szigliget várának látképe. (Giulio Turco rajza, 1569.)

sok gondot okozó várat, birtokosa felajánlotta a királynak Rajkáért cserébe. Indoklásként a vár rossz állapotát, „hadakozó szerszámuk” elégtelenségét és a török fenyegető közelségét említette.²⁰¹

Tátika

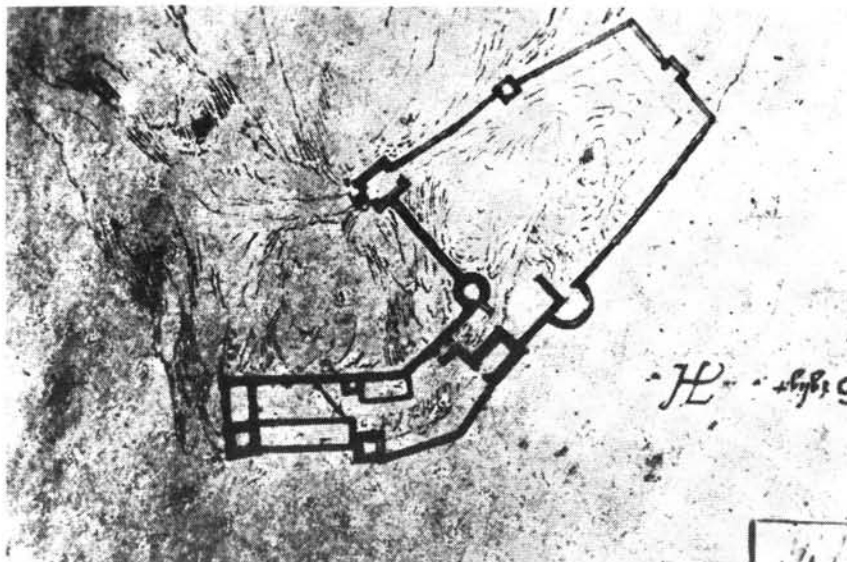
Turco 1569. évi felmérése szerint a szabálytalan alaprajzú belsőtornyos vár központját a 9x11 méter alapterületű, 2 méter falvastagságú, öregtorony alkotta. A rajz külső védműveket is ábrázol, melyeket a vár nem sokkal korábban, a XVI. század közepe táján kaphatott.²⁰²

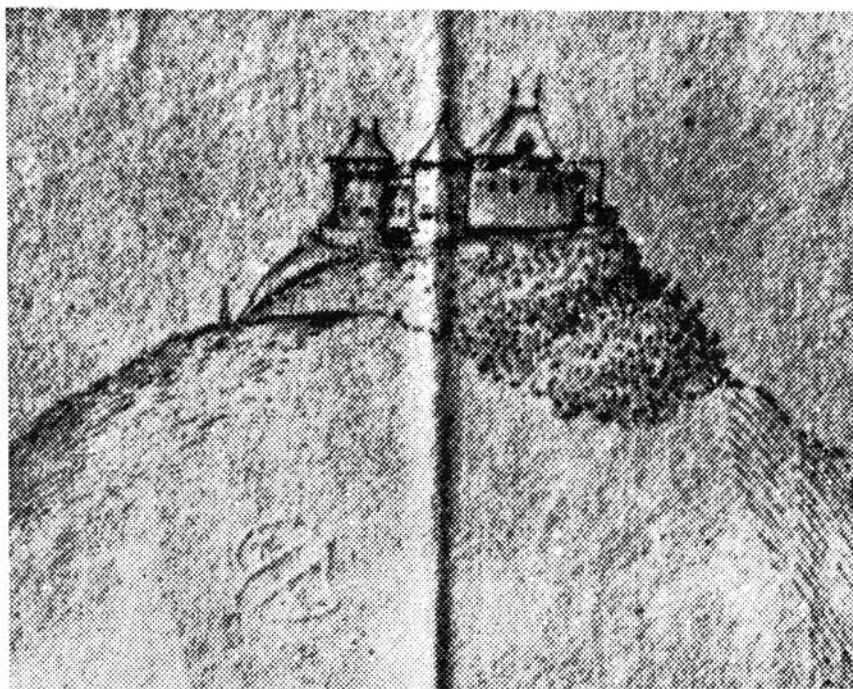
A várat a török 1589-ben kifosztotta és leromboltatta. Újjáépítésére sem a Pethő család, sem a király nem vállalkozott.²⁰³

Rezi

Rezit, mely 1541-et követően került a végvári rendszerbe, Horváth Györgynek, a Pethő család itteni várnagyának a vezetésével 1555-ben erősítették meg.²⁰⁴ Hosszan nyújtott, szabálytalan alaprajzú belsőtornyos hegyivár volt, mely északi szűkebb, jól elkülöníthető lakosztályból és egy dél felé táguló, falakkal körülvett udvari részből állott.²⁰⁵ Könyöki József Tátika és Rezi közelségéből azt a következtetést vonta le, hogy a két vár sikeresen együttműködhetett a vidék megvédésében.²⁰⁶ A vár állapotota 1571 után azonban fokozatosan romlott, s egy 1592-ben keltezett oklevél már romosnak jelzi.²⁰⁷

13. ábra Szigliget várának alaprajza. (Giulio Turco rajza, 1569.)

14. ábra Tátika várának látképe. (Giulio Turco rajza, 1569.)

Keszthely

Keszthely végvárára történő kiépítését már az 1540-es években elkezdték, mivel a ferences kolostorból átépített végvár 1550-ben már állott. A plébániatemplomnak tényleges várrá történő kiépítését Gersei Pethő János végeztette el a XVI. század közepén. Egy névtelen krónikás feljegyzéseiből ismerjük a munka néhány részletét. „Fával ablakokat bevonattuk, kövel megtöltöttük és rovással egy bástyát építettünk kapu közig. A Clastrom ajtaját bevonatta szegény uram, állásokat sövényekből, kapualjból csináltott. ...”²⁰⁸

A Haditanács megbízásából 1561-ben Gyulaffy László, majd 1569-ben Giulio Turco mérte fel a várat. Az olasz hadmérnök rajzából világosan látszik, hogy a vár központja a gótikus ferences rendi templom és a hozzá északról csatlakozó kolostor volt. Ezt erősítették körbe palánkkal, az ÉNy-i sarkot egy toronnyal, melyet „Fehér-bástyanak” is hívtak, s az egész É-i és Ny-i oldalt védte, valamint széles vizesárokkal, melynek külső falát kövel is kifalazták. A várnak két kapuja volt. Az egyik az úgynevezett lovaskapu a kolostor egykori bejárata előtt, a gyalogkapu pedig a palánk déli oldalán. Ezekhez fahíd vezetett, amely felvonóhíddal volt megerősítve. A vizesárkon túl még két újabb palánksor húzódott, mely

közvetlenül a huszárvárat védelmezte.²⁰⁹ A keszthelyi várat mindezen erősítések ellenére sem tarthatjuk komolyabb erődítménynek, mivel hosszabb, tervszerűbb ostromnak aligha tudott volna ellenállni.

Sümege

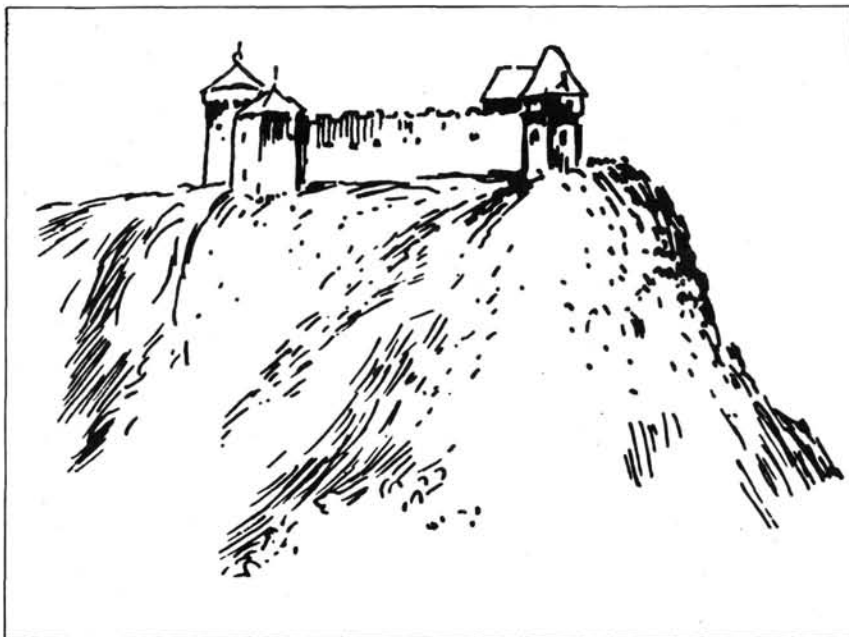
A szabálytalan alaprajzú, belsőtoronyos vár megerősítését a mohácsi csatavesztést követő években Choron András végeztette. Újjáépítették az északi falat és annak támpilléreit. Székesfehérvárnak a védelmi rendszerből való kiesése után a veszprémi székesegyház kincseit a sümegei várban helyezték el. 1552-től, Veszprém elestétől fogva a püs-

pökség székhelyét is mintegy 200 évre Sümege helyezették át.²¹⁰ Köves András püspök (1553-1568) már Sümegeen lakott, s igyekezett a várat jó védelmi állapotba hozatni, felszereléssel és őrséggel jól ellátni. A vár leginkább ostromolható északi végének a védelmére belső falakat emeltek, s egy vastagfalú ó-olasz rendszerű bástyát is felépítettek, mely a püspökről lett elnevezve (Köves-bástya). Ekkor épültek az északi és keleti várfal mögötti agyúállások és épületek is. A palotában és a fellegvárban is folytak a karbantartási, újjáépítési munkálatok.²¹¹

1562 nyarán villámcsapás okozta tűzvész során szinte teljesen leégett a sümegei vár. Miksa júl. 25-én intézkedett, s azt a 200 forintot utalták ki a püspöknek, amelyet a pozsonyi kamara szerződés szerint a veszprémi káptalannak Tihany várához csatolt birtokaiért bérletül fizetett.²¹²

Turco 1569. évi felmérései során azt állapította meg, hogy Sümege az északi oldalán épült ó-olasz rendszerű bástyával, valamint a déli oldalon lévő fellegvárral kellően meg van erősítve. A várhoz ezen kívül még cölöpkerítés és tarisznyavár is tartozott.²¹³ 1587-1596 között a veszprémi püspök Gyimesi Forgách Ferenc volt. Céljával az állandóan romló védművek rendbehozatalát tűzte ki. A püspök Sümege várának kijavítására és falainak erősítésére kölcsönöket is felvett. Egyik hitelezője pl. Horváth György pápai gyalogkapitány volt, akitől a püspök 200 forintot kapott.²¹⁴

15. ábra Rezi várának látképe. (Giulio Turco rajza, 1569.)

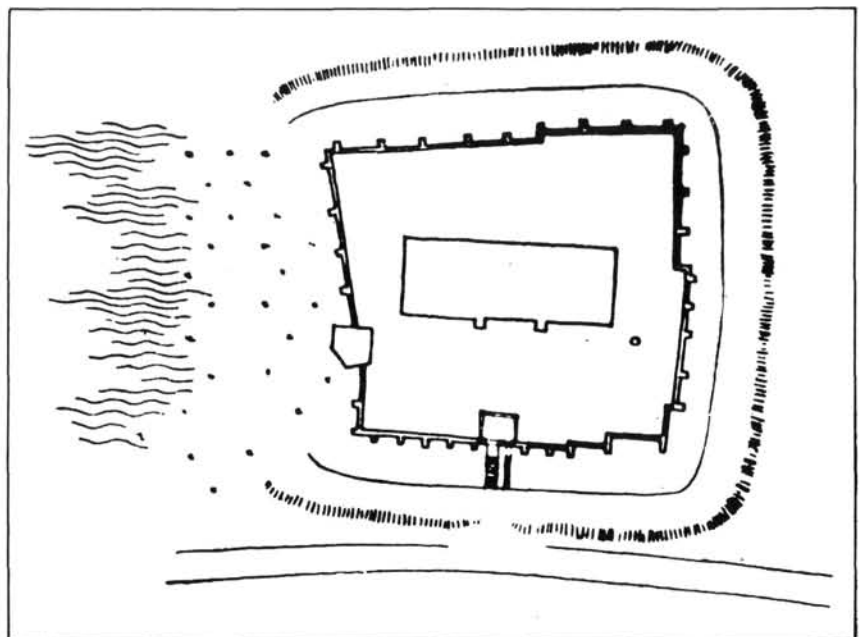

16. ábra Sümeg várának látképe. (Giulio Turco rajza, 1569.)

Devecser

Devecser földszintes, egyszerű kúriáját 1532-1537 között a püspöki jobbágyok robotmunkájával építtette valódi várrá Choron András sümegi, majd veszprémi várnagy. A várat kőből és cölöppalánkból készített külső fal is védte, valamint a várkastélyt széles vizesárok is körbefogta.²¹⁵

A devecseri kastély 1550-től tekinthető királynak, mert az őrséget – 150 lovast és 100 gyalogost – ekkor már a király fizette.²¹⁶

17. ábra Devecser várának alaprajza

JEGYZETEK

1. SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén. 1541-1566. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 11. Veszprém. 1972. 314.
2. ACSÁDY Ignác: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények. 1888. 69.
3. SZEGŐ Pál: Végváraink szervezete a török betelepődésétől a tizenöt-éves háborúig. 1541-1593. Bp. Művelődéstörténeti Értekezések. 57. sz. 18., vö. RUZSÁS Lajos: A török ellenes honvédő harc kérdései a XVI.-XVII. században. A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleménye. 1966/4. sz. 313.
4. HÓMAN B.-SZEKFÜ Gy.: Magyar történet. III. k. Bp. 1935. 116.; vö. BÉKEFI Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 225-226.
5. A magyar katona vitézségének ezer éve. I. köt. Szerk.: PILCH Jenő. Bp., é.n. 241.
6. SINKOVICS István: A török elleni védelem fő kérdései. HK. 1976/4. sz. 774.
7. GEÖCZE István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK. 1894. 526.
8. PILCH J. op. cit. 242.
9. SZÁNTÓ I. op. cit. 315.
10. Várpítészettünk. (Szerk.: Gerő László) Bp. 1975. Műszaki Kiadó, 333.
11. MAROSI Endre: Itáliai hadiépítésszek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében. 1541-1592 között. HK. 1974/1. sz. 41.
12. ACSÁDY I. op. cit. 70.
13. SALAMON Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Bp. 1886. 161-162.
14. TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból. II. k. Bp. 1915. 57.

15. ACSÁDY I. op. cit. 77.
16. SALAMON F. op. cit. 142.
17. SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítésének és fenntartásának költségei Magyarországon a XVI. század második felében. Acta Historica, Tomus LVIII. Szeged. 1977. 31.
18. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 116.
19. PÁKAY Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján. (1531-1696) Veszprém, 1942. 11.
20. SZÁNTÓ I. op. cit. 31-32.
21. BÉKEFI R. op. cit. 12.
22. SALAMON F. op. cit. 152.
23. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 121.
24. ERDÉLYI Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 65-67.
25. PÁKAY Zs. op. cit. 9.
26. SZEGŐ P. op. cit. 212., vö. PÁKAY Zs. op. cit. 10.
27. SZÁNTÓ I. op. cit. 21., vö. ACSÁDY Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. 1526-1608. I. n. A magyar nemzet története V. köt. Bp. 1897. 435-436.
28. SALAMON F. op. cit. 150., vö. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 125-126.
29. A porták száma 20-60 ezer között mozgott.
30. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 127-128., illetve 133-134.
31. SZÁNTÓ I. op. cit. 21.
32. ACSÁDY I. op. cit. 436.
33. Ibidem. 434-435.
34. TAKÁCS S. op. cit. 122.
35. SZÁNTÓ I. op. cit. 37.
36. Lásd erről részletesebben: TAKÁTS Sándor: Thengöldi Bornemissa János. HK. 1914. 225., 418.
37. ACSÁDY I. op. cit. 436.
38. SZEGŐ P. op. cit. 239-240., vö. PÁKAY Zs. op. cit. 12.
39. SZEGŐ P. op. cit. 241.
40. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 139.
41. ACSÁDY I. op. cit. 425., 436.
42. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 123-124.
43. SZÁNTÓ I. op. cit. 24.
44. Ibidem. 34.
45. Ibidem. 33.
46. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 124.
47. TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból. I. k. Bp. 1915. 112.
48. SZÁNTÓ I. op. cit. 28., vö. HÓMAN-SZEKFÜ. 124.
49. TAKÁTS S. op. cit. II. k. 6., 1. uő.: A magyar vár. Századok. 1907. 726.
50. TAKÁTS S. op. cit. II. k. 6-7.
51. SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén. 1541-1566. VMMK. 11. Veszprém. 1972. 316.
52. TAKÁTS S. op. cit. I. k. 388-393.
53. Ibidem. 402.
54. TAKÁTS S. op. cit. II. k. 8.
55. SZÁNTÓ I. op. cit. 21.
56. SALAMON F. op. cit. 151.
57. SZEGŐ P. op. cit. 210., vö. ACSÁDY I. op. cit. 440.
58. PILCH K. op. cit. 245-246., vö. PÁKAY Zs. op. cit. 12.
59. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 116.
60. GYALÓKAY Jenő: Végvár és csata-tér. Magyar Művelődéstörténet. III. A kereszténység védőbástyája. Bp. é.n. 220-221., vö. GERŐ László: Palota vára és a törökkori végvárak. VMMK. 6. 1967. 179.
61. MAROSI E. op. cit. 38.
62. NAGY L. op. cit. 880.
63. GYALÓKAY J. op. cit. 221.
64. MAROSI E. op. cit. 29.
65. PATAKI Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon. Bp. 1931. 21.
66. SZÁNTÓ I. op. cit. 317.
67. GERŐ László: Magyar várak. Bp. 1968. Műszaki K. 221.
68. Ibidem. 32-33.
69. PATAKI V. op. cit. 15.
70. GERŐ László: A várépítészet néhány szakkifejezéséről. Századok. 1969. 87.
71. Várépítészetünk. (Szerk.: Gerő L.) Bp. 1975. Műszaki Kiadó, 329-330.
72. MAROSI E. op. cit. 38.
73. PATAKI V. op. cit. 23.
74. GERŐ L.: Magyar várak. op. cit. 237., vö. VERESS D. Csaba: Várak a Bakonyban. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1983. 107.
75. PATAKI V. op. cit. 24.
76. GERŐ L. op. cit. 237.
77. MAROSI E. op. cit. 41.
78. SZEGŐ P. op. cit. 146.
79. TAKÁTS S. op. cit. II. k. 31-32., uő.: A magyar vár. Századok. 1907. 732.
80. BENDE L. op. cit. 513. vö. TAKÁTS S. op. cit. 734.
81. BENDE L. op. cit. 514.
82. TAKÁTS S. op. cit. II. k. 75-76.
83. SZÁNTÓ I.: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Acta Historica. Szeged. 1971. 7.
84. SALAMON F. op. cit. 147.
85. VILLÁNYI Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelkek és lakossági viszonyai a XVI.-XVII. században. Győr, 1882. 36.
86. ACSÁDY Ignác: A jobbágyadózás. Bp. 1894. 230.
87. VILLÁNYI Sz. op. cit. 37.
88. TAKÁTS S. op. cit. 81.
89. SZAKÁLY Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. Akadémiai K. 130-131., vö. SZÁNTÓ I. op. cit. 7.
90. Magyar Törvénytar. 1526-1608. évi törvénycikkek. Bp. 1899. 553-743.
91. ACSÁDY I. op. cit. 235-236.
92. FALLER Jenő: Csesznek, Palota, Vázsony és Veszprém várak 16. századi alaprajzai. Veszprém. 1937. 6-7.
93. VERESS D. Cs. op. cit. 107., vö. ENTH Géza-GERŐ László: A Balaton környék műemlékei. Bp. 1958. 38.
94. GERŐ L.: Palota vára. op. cit. 279.
95. GEÖCZE I. op. cit. 530.
96. PATAKI V. op. cit. 24-26.
97. VERESS D. Cs. op. cit. 120.
98. VILLÁNYI Sz. op. cit. 42.
99. FALLER J. op. cit. 4.
100. GERŐ László. Magyar várak. op. cit. 162.
101. PILCH J. op. cit. 244.
102. FEHÉR Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása. Bp. 1874. 509-513., vö. PFANNL Jenő: A győri vár és téglái. Győr. 1932. 11-12.
103. VILLÁNYI Sz. op. cit. 32., vö. GECSÉNYI Lajos: Győr városa 1526 után. Arrabona. 28. 1976. 202.
104. VILLÁNYI Sz. op. cit. 32-33. vö. SZÁVAY Gyula: Győr. 1896. 39.
105. LENGYEL Alfréd dr.: Győr 700 éves város. Győri Tanulmányok. Győr. 1973. 38., vö. RÁTH Károly: Győr város története. Győri Közlöny. 1864. VIII. évf. 81. sz.
106. VILLÁNYI Sz. op. cit. 34.
107. Ibidem. 36.
108. Ibidem. 36.
109. MAGGIOROTTI-BANFI: Győr vára. HK. 1933. 10-12., vö. JENEI Ferenc: A középkori Győr. Győr várostörténeti tanulmányok. 1971. 124.
110. VILLÁNYI Sz. op. cit. 43-45., vö. VALLÓ István: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr. 1930. 30.
111. BORBIRO Virgil-VALLO István: Győr városépítés története. Bp. 1956. 97., vö. PFANNL Jenő: A győri vár. Városkultúra. 1933. 5. sz. 89.
112. SZÁVAY Gy. op. cit. 43.
113. MAGGIOROTTI-BANFI. op. cit. 15-17.
114. MAROSI E. op. cit. 51., vö. MAGGIOROTTI-BANFI: Pietro Ferabosco. HK. 1933. 161-162.
115. JENEI Ferenc: Győr a 16-18. században. 1566-1743. Arrabona. 6. 1964. 256., vö. JENEI F.-KOPÁNY T.: Győr. Bp. 1964. 21-23., MAGGIOROTTI-BANFI: Győr vára. op. cit. 20.
116. PFANNL J.: A győri vár és téglái. op. cit. 6.
117. LENGYEL Alfréd: op. cit. 41.
118. SZÁVAY Gy. op. cit. 43.
119. PFANNL J. op. cit. 6.
120. MAGGIOROTTI-BANFI. op. cit. 20.
121. Ibidem. 21.
122. PFANNL J. op. cit. 11-12.
123. GEÖCZE I. op. cit. 675-676., lm. MAROSI E. op. cit. 51.
124. MAGGIOROTTI-BANFI. op. cit. 22.
125. BEDY Vince: A győri vár és várkapitányok a 16. és 17. században. Győri Szemle. 1933. 154.
126. MAROSI E. op. cit. 51.
127. Ibidem. 58.
128. KAPOSSY Lucián: Pápa város egyetemes leírása. Pápa. 1905. 51.
129. GERŐ László-SEDLMAYER János: Pápa. Bp. 1959. Műszaki K. 36-37., lm. VERESS D. Cs. op. cit. 107.
130. GEÖCZE I. op. cit. 677.
131. MAROSI E. op. cit. 58.
132. GEÖCZE I. op. cit. 677.
133. VERESS D. Cs. op. cit. 107., lm.

- GERŐ-SEDLMAYER. op. cit. 37–38.
134. SZIJ Rezső: Várpalota. Bp. 1960. Gondolat K. 117., Im. GERŐ L.: Palota vára és. . . op. cit. 280.
135. SZIJ R. op. cit. 86–87.
136. Regélő magyar várak. Szerk.: Bujtás Amália. Bp. 1977. 182.
137. SZIJ R. op. cit. 62–63.
138. Ibidem. 80., Im. PÁKAY Zs. op. cit. 38.
139. SZIJ R. op. cit. 84.
140. SZAKÁLY F. op. cit. 100.
141. GERŐ L.: Palota vára és. . . op. cit. 281., Im. SZIJ R. op. cit. 412–415., Im. FALLER J. op. cit. 12–15.
142. SZIJ R. op. cit. 94.
143. PÁKAY Zs. op. cit. 11.
144. SZIJ R. op. cit. 96–97., 100., 121.
145. SZIJ Rezső: Várpalota a török világban. Bp. 1966. 27–28.
146. SZIJ R.: Várpalota. op. cit. 102., Im. PÁKAY Zs. op. cit. 39.
147. SZIJ R. op. cit. 32.
148. BIRÓ ENDRE: Fejezetek Tata XVI. századi történetéből. In: Új Forrás. 1974/2. sz. 65–67., Im. JENEI Ferenc: A tatai vár. Bp. 1956. Képzőművészeti Alap K. 12.
149. SZABÓ László: A tatai vár a XVI. században. HK. 1963/1. sz. 323.
150. BIRÓ Endre: Tata története 1526-tól az Esterházy uradalom létrejöttéig. In: Tata várostörténete. I. Az őskortól 1727-ig. Kiadja: Tata városi tanácsa. é.n. 190.
151. BIRÓ E. op. cit. 201–202.
152. JENEI F. op. cit. 12.
153. FALLER Jenő: Suess Orbán építészeti főfelügyelő 1577. évi jelentése Tata várának építkezéseiről. Tata. 1936. 5–6.
154. BIRÓ E. op. cit. 203.
155. Ibidem. 204.
156. Ibidem. 204.
157. SZABÓ L. op. cit. 325.
158. SZAKÁLY F. op. cit. 132.
159. A panaszokról lásd részletesebben: A budai basák magyar nyelvű levezetése. I. 1553–1589. Szerk.: Takáts Sándor, Eckhardt Ferenc, Szekfü Gyula. Bp. 1915. 75–78.
160. BIRÓ E. op. cit. 204.
161. Várépítészünk. op. cit. 281.
162. FALLER J. op. cit. 18–19.
163. BIRÓ E. op. cit. 205.
164. Ibidem. 205.
165. SZAKÁLY F. op. cit. 132.
166. BÉKEFI R. op. cit. 12.
167. ERDÉLYI Gy. op. cit. 22–23.
168. GERŐ László: Magyarországi várak. op. cit. 89.
169. ERDÉLYI Gy. op. cit. 70.
170. Ibidem. 71–72.
171. KOROMPAY György: Veszprém. Bp. Műszaki K. 27–28., Im. FALLER J.: Csesznek, Palota. op. cit. 20., Im. PATAKI V. op. cit. 19.
172. KOROMPAY Gy. op. cit. 30–31., Im. VERESS D. Cs. op. cit. 108.
173. GEÖCZE I. op. cit. 667.
174. ERDÉLYI Gy. op. cit. 95.
175. KOROMPAY Gy. op. cit. 32.
176. LÉVÁRDY Ferenc: Pannonhalma. Bp. 1965. 17.
177. FEHÉR I. op. cit. 443., Im. LÉVÁRDY F. op. cit. 17–18.
178. KOPPÁNY Tibor: Csesznek vára. Bp. 1962. Képzőművészeti Alap K. 19.
179. Ibidem. 20–21.
180. ENTZ-GERŐ. op. cit. 38., 78.
181. KISS Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Bp. 1984. 521.
182. ERDÉLYI Gy. op. cit. 581.
183. KAMPIS Antal: Tihany műemlékei. Bp. 1957. Képzőművészeti Alap K. 14.
184. SZAKÁLY F. op. cit. 106.
185. SZÁNTÓ I. op. cit. 20–21.
186. VERESS D. Cs. op. cit. 116.
187. SZAKÁLY F. op. cit. 129.
188. ÉRI István: Nagyvázsöny. Bp. 1969. 32., Im. Várépítészünk. op. cit. 204.
189. ÉRI I. op. cit. 32.
190. GERO L.: Magyar várak. op. cit. 204–205.
191. ÉRI I. op. cit. 34.
192. KOPPÁNY Tibor-SÁGI Károly: Csobánc. Bp. 1965. 14.
193. GERŐ L. op. cit. 94.
194. ENTZ-GERŐ. op. cit. 96.
195. KÖNYÖKI József: A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1905. 60.
196. Várépítészünk. op. cit. 271.
197. KOZÁK Károly: Szigliget. Bp. 1961. 18.
198. ENTZ-GERŐ. op. cit. 126.
199. Ibidem. 122.
200. GERŐ L. op. cit. 271.
201. KOZÁK K. op. cit. 20., Im. KISS G. op. cit. 518.
202. GERŐ L.: Magyar várak. op. cit. 138., ENTZ-GERŐ. op. cit. 151.
203. KISS G. op. cit. 543.
204. Ibidem. 503.
205. GERŐ L. op. cit. 138., Im. ENTZ-GERŐ. op. cit. 148.
206. KÖNYÖKI J. op. cit. 238.
207. KISS G. op. cit. 503.
208. KOPPÁNY-PÉCZELY-SÁGI: Keszthely. Bp. 1962. Képzőművészeti Alap K. 28–29.
209. KISS G. op. cit. 484.
210. Ibidem. 510.
211. BUJTÁS A. op. cit. 130., Im. ENTZ-GERŐ. op. cit. 110.
212. ERDÉLYI Gy. op. cit. 63.
213. PATAKI V. op. cit. 18–19.
214. ERDÉLYI Gy. op. cit. 97.
215. HÓMAN-SZEKFÜ. op. cit. 181–182.
216. KISS G. op. cit. 471.

TAMÁS L. VIZI

AUSBAU DES GRENZFESTUNGSSYSTEMS ZUR ZEIT DER TÜRKENHERRSCHAFT IM REGION VON HAUPTKAPITAENSCHAFT IN GYŐR. (MIT BESONDEREM RÜCKSICHT AUF DIE ZEITRAUM 1568–1593.)

Diese Studie diskutiert die Militäerhistorische Fragen der Zeitraum der Kriege von 1541. bis 1568. und von 1593. bis 1606. der Fünfzehnjahren-Krieg sowie der sogenannte lange Frieden von 1568. bis 1592. in Region von Nordpannonien in Hauptkapitaenschaft von Győr. Das beinhaltet das ganze heutige Gebiet des Komitats Veszprém und teilweise auch des Komitats Zala, Győr-Sopron und Komárom. Die Studie wird auf zwei grosse Teil und auf mehrere Kapitels dividiert.

Der erste Teil diskutiert die Notwendigkeit der Ausbau des Grenzfestungssystems und die daraus resultierenden Aufgaben. Schildert die Organisation und Struktur der Verteidigungslinien und

die Funktionen der Grenzfestungen. Er analysiert den Zeitabschnitt der sog. provisorische Verteidigung (1541–1556), die Schwierigkeiten aus dem Privatbesitz, die Lasten des weltlichen und kirchlichen Eigentums. Im 1556 wurde in Wien der Hof-Kriegsausschuss gegründet, nachher waren die Bauarbeiten auch in organisierter Form geführt, das System des Hauptkapitaenschaftes der Grenzfestungen wurden ausgebaut. Die Kosten der Verteidigungslinien wurden somit durch dem Monarch getragen. Im 1556 wurden 7 Grenzfestungsrevieren gegründet, darunter hatte der Hauptkapitaenschaft in Győr strategisch am wichtigsten, nämlich hier sollten die bedeutsamen strategischen Landstrassen nach Wien und nach Ös-

terreich gesperrt werden. Nach 1568, nach dem Friedensvertrag von Adrianopel in Vierteljahrhundert wurden die damals modernste Festungsarten, mit neuen italienischen Methoden ausgebaut.

Deutsche und italienische militärische Ingenieure haben die Festungen der Landschaft aufgesucht und aufgemessen, wo die geografische Gegebenheiten ermöglichten dort wurde eine neue Schutzzone um die Burg gebaut. Der zweite Teil dieser Studie schildert die Burge der Landschaft, ihre Historie, die Festungsarbeiten in der Zeitraum. Ausbau der Hauptfestungen von Győr, Pápa, Tata und die Verbesserungen der für Modernisierung ungeeigneten kleineren Festungen nördlich von Balaton.